LIBRARY OF SCANFAN

Milliyet 'in "Kültür Mirasını Koruma" Kampanyasının Armağanıdır.

İSTANBUL'dan GÖREME'ye kültür mirasınız

17. FASİKÜL

"Ravenna'dan öncesi vardı.

Kapadokya'daki vadinin sözünü gizli gizli eden bir takım adamlar türemişti ortalıkta.
Renkleri, benizleri başka başka, sıskalıkları, kurulukları başka başka, kılıkları başka başka adamlardı bunlar.
Ama hepsinin ortak bir özelliği vardı: Gözleri. Gözlerindeki garip açlık...
Vadinin sözünü ediyorlardı. Tanrı'nın orayı bir sığınak olsun diye yarattığını söylüyorlardı.
Oraya imparatorun eli güç erişirmiş. Asker gönderilse bile o binlerce,
on binlerce kovukta yaşayanların hepsiyle başa çıkmak umudundan pek çabuk vazgeçmek gerekirmiş...
Önceleri vadiyi anlatmışlardı. Gerçek manastırların, gerçek manastır yaşayışının orada bulunduğunu söylemişlerdi.
Oranın güzelliği, oranın bereketi, diyorlardı.
Yavaş yavaş genişleyen bağları, artan hayvanları söylüyorlardı.
Oyula oyula genişleyen odaları, evleri, büyüyen tapınakları anlatıyorlardı."

Bilge KARASU, 1965

S.O.S GÖREME S.O.S

Nevşehir

Prof. Dr. Metin Sözen

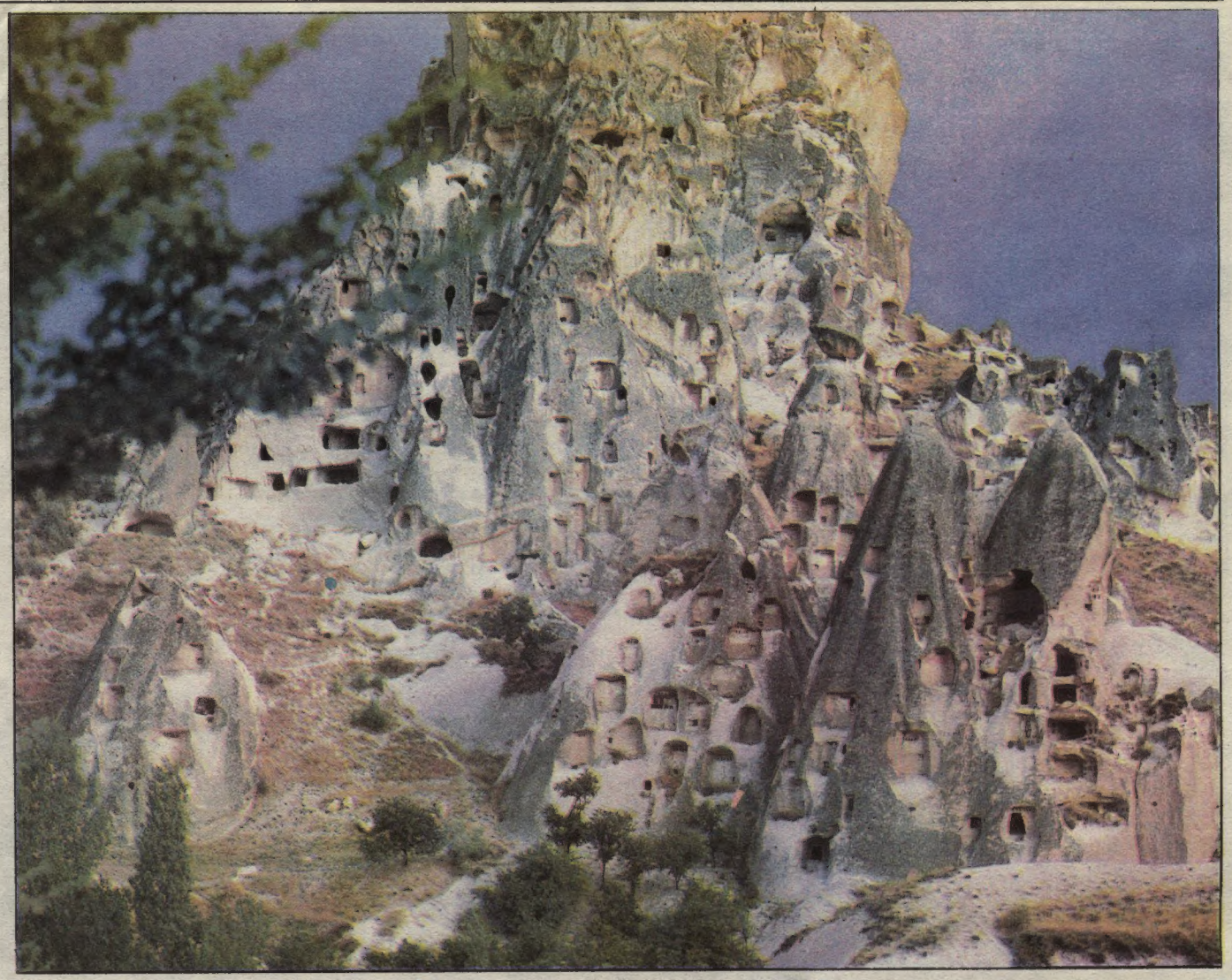

Süphan, Nemrut Dağları'ndan, Van Gölü'nden, doğayı bir kat daha güzelleştiren, bir kat daha doğalaştıran kümbetlerden sonra, insanoğlunun doğayla uğraştığı bir başka yere, bir başka Anadolu parçasına, Orta Anadolu'ya yöneliyoruz Burada da ses vermiş, susmuş eski dağlar, dökülüp yayılmış lavlar üzerinde, yeşermiş bağlar gözümüze çalınacak, diğerinden çok ayrı bir görünümün içinde bulacağız kendimizi.

Kaynaşır birbirine gün olur zamanlar;
Geçmiş, gelecek birleşir tek kesitte.
Sanki ilk kez yaşarız, yaşanmışı geçmişte;
Ya da başlar ansızın tâ ilerde gelecek. (1)

Geçmiş, gelecek zamanların tek kesitte kaynaştığı bir yer mi istiyorsunuz, aklınıza ilk gelen kentlerden biri Nevşehir olmalı. Sonra bildiğiniz kadariyle sıralamalısınız Ürgüp, Göreme, Ortahisar, Uçhisar, Maçan, Zilve, Damse ve diğerlerini..

Sonra bir an düşünmelisiniz, bu dünyanın, dağını ovasını, gölünü, denizini; bozkırını, ormanını, gününü, güneşini, "Nasibimi almadığım nere kaldı?", "Geçmiş geleceğin tek kesitte birleştiği yerler neresi olabilir?" diye. Uzun zaman aklınızdan dağ, göl, deniz adına ne varsa hepsini geçirin. Bütün bunların dışında bu yeryüzünde perilerin de yaşadığı, dağı dağımıza, toprağın rengi rengimize benzemeyen bir yerin varlığına kulak verin. İlk önce böyle düşüncelerden uzak bir kişiyseniz ilgilenmez, sonra böyle yerleri görenlerin olduğu, oturup gerçekten gezmiş gibi anlatanlar çıkarsa, ilk umursamayışınız, böyle düşüncelere tepkili tutumunuz değişir, incelemeye koyulursunuz. Bir süre sonra bu konuda ciltler dolusu yazıların olduğu, renkli resimlerin bütün canlılığıyla size baktığını anlarsınız. Yazanların öbür dünya, gelecek üzerine söz etmediklerini, günümüzün varlığıyla geçmişi değerlendirdiklerini görür, hiçbirinde bağnaz düşüncelere bağlılık bulamazsınız. Bütün bu yazarlar geçmişte izler, güzellikler bırakmış bir uygarlığın peşindedir. Gerçi bu uygarlığın kökleri bir yerlerde efsanelere, inanılmaz serüvenlere dayanmakta, fakat bir süre sonra zaman günümüze doğru aktıkça daha aydınlık, daha doğruya yakın belgeler gün ışığına çıkmaktadır.

Yazanın, çizenin gönül verip geldiği, yıllar boyu incelediği bu yerlerin adına Aziz Hiéron'un yaşamıyla ilgili bir kitapta Korama olarak rastlıyoruz. VI. yüzyıla ait bu kitapta azizin bu topraklarda, Maçan'da doğduğu, kendisini arayıp kovalayan askerler yüzünden sivri kayalara oyulmuş, zor çıkılır bir sığınakta barındığı ve türlü hilelerle buradan çıkarılıp şehit edildiği, uzun uzun masalsı bir dille anlatılmaktadır. Bir bakıma yazıldığı yıllardan çok öncelere giden bu öykü, bizlere dinsel özellikleri bulunan eski bir yerleşmeye işaret etmektedir. Bütün bu söylentiler bir yerde gelip IV. yüzyılda Kayseri başpiskoposluğu yapan Aziz Basileus'a dayanmaktadır. Dünyanın dört bir yanını gezip dolaşmış, gürültülü kent, kasaba yaşamından bıkmış olan aziz, benzeri örneği bulunmayan, kayaların boy verip yükseldiği, bir orman gibi sıralandığı, ancak perilerin yaşamına uygun bu yerlere gelip yerleşmiş. Ondan sonra kendisiyle, doğayla başbaşa kalmak istiyen insanoğulları buralara sığınmışlar. Zamanla peri bacalarının içini işlemişler, fakat dıştan doğa kılığını kıyafetini pek değiştirmemiş her şey bir bakıma bir giz gibi içerde yaşamasını bilmiş.

Buranın öyküsü bununla bitmiyor. Doğaya dönen, yalın güzelliklere tutkulu bu kişiler, ellerinde toprak boyalar, gördüklerini, göreceklerini, geçmiştekilerini de düşüncelerinden geçirerek, duvarları baştanbaşa bezemişler. Bundan sonra yazanlar çizenler, görmeye, seyretmeye, imza etmeye düşkünler üşüşmüş buralara. Bu kadar kendilerine dönük, herkesten saklarcasına yaptıkları bu eserler, bu resimler, gün ışığına çıkmış bir bir. Bir arada başıboş her türlü kaçakların barınağı olmuş.

● *İrfan Ölmez'in görüntülediği bu bölge Göreme'nin karakteristik özelliklerinin pek çoğunu barındırıyor: Çentik çentik oyulmuş bir doğa parçası...*

Nevşehir, Ürgüp ve bütün bu geniş çevreyi dolaşıp, doğanın değişik görünümüne kendinizi alıştırıp, Ortahisar denen yerde dinlenir, sonra göz alabildiğine bakarsanız, kuytulardaki yeşillikler dışında, tek bir renk görürsünüz: Boz. Neden sonra gökyüzünün var olduğu aklınıza gelir. Bu kadar açık bir rengin uzayıp gitmesi yadırgatır insanı. Bu boşluğu, beyaza yakın bozluğu, insan varlığı da doldurmaz, o yüzden boşluk gözünüzde büyür. Önünüzdeki bu boşluğu bırakıp kafanızı arkaya çevirdiğinizde, birden bu görünümlerin aksine dik, ulu bir kayanın dibinizde yükseldiğini görürsünüz. Tek bir kayadan oyulmuş Ortahisar Kalesi'dir burası. Bunu devamlı gözleyen, uzaklardan bakıp duran, daha arkadaki Sak Kalesi'dir. O da tek bir kayadır. Bu iki kuvvetli görüntünün ardından kalkıp, Göreme vadisinin üst başına doğru uzansanız, hele günün ölüm saatleriyse, göreceklerinizi, etkileneceklerinizi, sizi benliğinizden bir anda koparıp alır, başka bir dünyaya çeker götürür. Burası büyük ulu bir vadidir. Her yanı binlerce Peri Bacası, üstlerinde birer şapkamsı başlıkları bulunan. Binlercesi dizilmiştir bir ordu gibi, ardı arkası gelmeden. Bu ordunun erleri yine de bir başkadır, biraz farklıdır birbirinden. Değişik bir turuncuya dönüşmüş bu vadinin renklerini, size daha önce anlatılmış efsanede belki bulamazsınız. Zaten biz bunları düşünürken renkler, kurşuniye dönüşür, koyulaştıkça koyulaşır, sonra her taşta kendi başlarına yaşayan periler kendi ışıklarını yakarlar. Size anlatılan, eski bir efsaneyi düşünürsünüz bu sırada:

"Zamanında buralar güzel bir ülkeymiş, bereket fışkırırmış topraktan. İnsanlar birbirini sayarlarmış, severlermiş. Fakiri fakir, zengini zengin değilmiş. Hırsızlık katillik yokmuş. Üzümler ballı, buğdaylar taneliymiş. Bura halkının tek kaygısı ölümden yanaymış. Bir kapalı ülkeymiş buraları, o yüzden askeri, savunmayı gereksiz bulurlarmış. Yıllardan bir yıl,

Kapadokya'daki İlk Batılı seyyahlar

Doç. Dr. Yıldız Ötüken

KAPADOKYA bölgesinin batılı seyyahlarca keşfi 18. yüzyılın başlarına rastlar. Fransa Kralı XIV. Louis tarafından doğu ülkelerine geziler yapmakla görevlendirilen **Paul Lucas** (1699-1725) bölgeyi batıya tanıtan ilk seyyahtır (1). Lucas 1704'te Paris'ten ayrılmış, 1705 Şubat'ında İstanbul'a gelerek kışı burada geçirmiş ve Ağustos'ta Ankara üzerinden Kayseri'ye ulaşmıştır. İki aya yakın bir süreyi kapsayan yolculuğunda Avanos ve Ürgüp çevresinde bölgenin ilginç jeolojik yapısı ile karşılaşan seyyah hayretini gizleyemez. Burası onun için âdeta bir masal ülkesidir. "20.000'den fazla piramit" biçimli kaya ve bunların içine oyulmuş evleri abartılmış bir dille anlatır. Hayal gücünün de etkisiyle, "piramitlerin" uçlarının "kollarında çocuk tutan kadın", "arslan" ve "sfenks" gibi figürlerle sonuçlandığını belirtir. Eserinde yayınladığı gravürde bu gerçekdışı tasvir yansıtılmıştır.

18. yüzyıl Avrupa'sında 'efsanevî' doğu ülkelerine duyulan merakı fazlası ile tatmin edecek türde yazılan bu seyahatname bazı kültürlü çevrelerde şüphe ile karşılanmış ve eleştirilmiştir. Ünlü Alman yazarı **C. M. Wieland** (1733-1813), Lucas'ın anlattıklarının "inandırıcılıktan uzak" olduğunu şu cümlelerle vurgular: "Herhangi eski bir yazarın kitabında veya seyahatnamesinde en ufak bir bahsine rastlamadığımız bu denli çok sayıda ev biçiminde oyulmuş piramidin varlığına inanmak imkânsızdır. Bunların mantar gibi topraktan fırladığını da düşünemiyoruz. Şayet Lucas piramitleri büyük Suriye çölünde keşfetseydi inandırıcı olurdu, ancak Eski Kapadokya gibi iyi tanınmın bir ülkede!" (2). Tüm eleştirilere rağmen Avrupa'da büyük ilgi gören seyahatname 1712'deki ilk baskısından sonra 1714'de ikinci kez yayınlanmış ayrıca diğer dillere de çevrileri yapılmıştır.

19. yüzyılda Anadolu'ya gelen batılı seyyahlardan Fransız hükümeti tarafından görevlendirilen mimar **Charles Texier**'in Kapadokya araştırmalarında ayrı bir yeri vardır. Texier 1833 ve 1837 yıllarındaki gezi ve incelemelerini 6 ciltlik "Déscription de l'Asie Mineure" adlı eserinde yayınlamıştır (3). Kapadokya'nın geniş bir tarihçesini veren yazar, Kayseri, Niğde ve Nevşehir gibi belli başlı kentleri çevreleri ile tek tek tanıtır. Ürgüp, Göreme ve Avcılar'ın çoğrafi ve tarihî yapısı, ayrıca jeolojik oluşumu ressam Lemaitre'nin çizdiği gravürlerle canlandırılır. Araştırmacının 1862 yılında yayınlanan "Asie Mineure" kitabının 7. bölümü yine Kapadokya'ya ayrılmıştır (4). Geniş bir tarihçenin yanı sıra, Hıristiyan toplulukların kayalara oydukları konutlar, kiliseler ve mezarlar hakkında bilgi verilmiştir. Texier'in İngiliz mimar **R. P. Pullan** ile birlikte hazırladığı diğer bir eserinde ise, ilk kez Ürgüp çevresindeki bir kilisedeı alınmış renkli bir tasvirin gravürünün yayınlanması dikkati çeker (5). Fransızların yanı sıra Anadolu'ya gelen İngiliz seyyahlar Kapadokya ile ilgili izlenimlerine eserlerinde geniş yer verirler. İngiliz Jeoloji Kurumu'nun üyesi ve genel sekreteri olan **W. J. Hamilton** 1836 ve 1837 yıllarında Aksaray, Nevşehir, Uçhisar, Ürgüp, Hacıbektaş ve Kayseri'yi ziyaret eder. 1842'de yayınlanan 2 ciltlik seyahatnamesine, "Bir coğrafyacı, tarihçi ve eski eser araştırıcısı için dünyada hiç bir ülke Anadolu kadar enteresan bir yapıya sahip değildir", cümlesiyle başlar (6). Onu en çok etkileyen bölge Kapadokya'dır; "Kelimeler bu olağanüstü yerin görüntüsünü tasvir etmeye yeterli değildir." O güne kadar batılılarca bilinmeyen Kayseri yakınlarındaki Gereme örenini ve Soğanlıdere vadisini ilk kez tanıtan Hamilton'dur. "Harikalar Vadisi" olarak nitelendirdiği Soğanlıdere'nin, "kendine has garip özelliklerini" ve "mistik havasını" güzel bir anlatımla dile getirir. Bölgenin bilhassa jeolojik yapısı ve bitki örtüsünü inceleyen araştırması 'troglodit' kavramına yenilik getirir. Kendinden önceki seyyahların 'kaya mezarı' şeklinde tanımladıkları trogloditler, ona göre genelde konut ya da dinî yapılardır. Gezdiği yerlerdeki eski eserlere kısa da olsa değinen ve kaya kiliselerini bazı özellikleri ile tasvir eden Hamilton, 20. yüzyıl başında bu bölgede ilk ilmi nitelikte sanat tarihi araştırmaları yapan Alman asıllı **H. Rott**'a büyük ölçüde rehber olmuştur (7).

19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'da uzun bir seyahat gerçekleştiren diğer bir İngiliz **W. F. Ainsworth**'tur (8). 'Royal Geographical Society' ve 'Society for Promoting Christian Knowledge to the Christian Tribes in Chaldea' kuruluşlarınca görevlendirilen Ainsworth, Kapadokya bölgesinin jeolojik, tarihî ve coğrafi yapısını incelemiş, ayrıca Hıristiyanların günlük yaşamı, eğitim sistemi ve dinî gelenekleriyle ilgilenmiştir. Seyahatnamesi arkeolog ve sanat terihçileri için değerli bilgiler içerir. Bizans dönemine ait birçok kiliseyi, meselâ Kırşehir yakınlarındaki Üçayak ve Sivrihisar'daki Kızıl Kiliseyi ilim dünyasına kazandıran Ainsworth'tur. Ihlara vadisi, o günkü adıyla "Belistermeh" bu seyahatname ile ilk kez belgelenmektedir.

Bölgenin büyüleyici güzelliği diğer batılı seyyahlar gibi, onu da son derece etkiler. Gülşehir yakınlarında yaptığı gezileri aktarırken P. Lucas gibi hayalî bir anlatıma sürüklenir: "Nehir boyunca uzanan bir vadiden geçtikten sonra, kendimizi birdenbire sonsuz bir karmaşa halinde etrafımızı saran koni ve sütun biçimli kayalardan oluşmuş bir ormanda bulduk. Âdeta çok eski ve büyük bir kentin harabesini geziyorduk. Bazı koniler üstte büyük ve şekilsiz kaya parçaları taşıyordu. Bunlar bazen fantastik biçimlere bürünüyorlar, bir yerde arslana, diğerinde büyük bir kuşa, bir timsaha ya da bir balığa benziyorlardı."

Hamilton ve Ainsworth gibi jeologların yanı sıra, 19. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'ya gelip çeşitli tarih dönemlerine ait kitabeleri inceleyen batılıların sayısı bir hayli kabarıktır. Daha çok Hitit dönemi ve Helenistik öncesi devirlerle ilgilenen bu epigrafistlerin en önemlileri İngiliz **W. M. Ramsay, D. G. Hogarth, A. C. Healdam**, Fransız **M. F. Cumont, E. Chantre** ve Amerikalı **J. R. S. Sterret**'tir (9). Kapadokya bölgesinde bilhassa Niğde ve çevresindeki Bor, Kemerhisar gibi eski yerleşme merkezlerinde, Sivas ve Kırşehir'de buldukları kitabeleri derleyen araştırmacılar, bölgenin tarihçesinin aydınlanmasına büyük katkıda bulunmuşlardır.

Kapadokya içinde Hıristiyan toplulukları barındırması açısından bu yüzyıllarda misyoner olarak görevlendirilen bazı batılılar tarafından da ziyaret edilmiştir. Memleketlerine döndükleri zaman yayınladıkları seyahatname türündeki kitaplar genelde dinî propaganda amacıyla kaleme alınmıştır. Bölgede yaşayan azınlıkların sosyal ve dinî yapısını ön plana alan bu yazarlardan Amerikalı **J. A. Barrows**, İngiliz **E. J. Davis** ve Fransız **J. Burnichon**'u örnek verebiliriz (10).

19. yüzyılda Anadolu'yu tanıtıcı nitelikte ilk 'seyyah rehberlerinin' yayınlandığı dikkatimizi çeker. 1899'da **C. W. Wilson** tarafından yazılan bu türde bir eser Kapadokya bölgesiyle ilgili son derece ilginç bilgiler içermektedir (11). Askerî bir misyonun şefi ve başkonsolos olarak İngiliz hükümetince görevlendirilen Wilson, Anadolu'da yaptığı uzun gezilerin ürününü bir rehberde toplamıştır. Sunulan bilgiler daha çok büyük yerleşme merkezlerindeki eski eserler ve o günkü yaşamla ilgilidir. Ancak bunun yanı sıra Wilson'un hiç bilinmeyen kü-

günlerden bir gün bakmışlar ki, Maçandanberi yazıyı yabanı tutmuş bir ordu gelir, yanında yöresinde ne varsa yaka yıka. Askerleri yokki karşı koyalar, güzelim yurtları elden gider, gelen düşmanın her adım atışında. Bütün halk bir tepeye toplanmış, yaşlı gözlerle seyreylemiş gelenleri. Bir süre sonra gürültüler dinmiş, tozlar kaybolmuş ortalıktan. Bütün halk tepeden bir bakmışlarki koca ordu çakılmış kalmış olduğu yerde. "Nasıldır, nicedir bu iş" derken gece olmuş, gün ağarmış bakmışlar, herşey olduğu gibi durur yerli yerince. Kimse güçlendirip yüreklerini varamazmış çakılıp kalan ordunun yanına. Eninde sonunda bir çoban değneğini havaya kaldırıp "Ölümse ölüm, ben varacağım duran ordunun yanına" deyip bırakmış kendini vadiye doğru. Varmış ki bir de ne görsün ordu tüm taş kesmiş, toza buladığı, kötülüğü bulaştırmaya geldiği için buralara. Haber tez ulaşmış tepedeki halka, güzel ülkede kırk gün kırk gece toy düğün olmuş... "

Mızrakları ellerinde, silâhları bellerinde saf saf olmuş bir ordu gibi görünen bu kayaların, böyle bir öyküsü var. Dilden dile anlatılıp duran.

Buralarını gezmeyi ertesi güne bırakıp, dönseniz, Ortahisar'da buralarının niçin bu şekilleri aldığını sorsanız, bütün köylüler kitapların yazdıkları gibi bilimsel bir dille anlatır gerçek öyküsünü çevrenin. Arada içlerinden bazıları efsanelerle, perilerle süslemek isterse anlatacaklarını, diğerleri keserler onu. "Kitaplar böyle yazmıyor" derler ve devam ederler "Burası volkanik bir araziymiş, yumuşakmış kayaları, sular yağmurlar olmuş, akmış, esmiş, aşındırmış. Sağlam kısımlar biraz direnecek olmuş kalmış, diğer kısımlar dayanamamış erimiş, gitmiş. Böylece biçim üzerine biçim çıkmış ortaya. VI. yüzyıldan sonra da Hıristiyanlığın en büyük merkezlerinden biri de olunca, oyulmuş kolayca içleri. Düzenlenmiş gizlice her taraf. İçmek için şarap gerekmiş, bağlar büyütülmüş, duyacak kanat sesi gerekmiş, güvercinler insanlar kadar vatan bilmiş buralarını". Kesmezseniz köylülerin sözlerini, yaşanmış bütün çağları bir bir anlatarak gelirler günümüze dek, eksiksiz bir anlatımla. Buraları okumaya tutkun kişilerle dolu olduğu için, efsaneler gerektiği yerde karışır söze. Efsanesiz, perisiz de olmaz ne kadar etseler, dayansalar. Çünkü çevre zorlar buna kişiyi. Masal dünyasında gerçeklere devamlı bel bağlayamazsınız. Bağlasanız da bir süre sonra "Pes" der bırakırsınız. Masallar biraz olsun dinlendirir kişiyi. Bu havalarda yatağa gidersiniz. Düşlerde de göreceğiniz, ellerinde kandillerle dolaşan hep periler olacaktır. Çünkü o akşam, geceleri dört yandan elinde kandillerle gelen periler tarafından, kalenin savunulduğu anlatılmıştır size. Gece de kendiniz görürsünüz bu anlatılanları ikinci kez. Pek ayrım bulamazsınız ikisi arasında.

Sabah alışmadığınız renkte bir ışık vurur pencerenize. Zamanın hangi sularında bulunduğunuzu pek kestiremezsiniz. Oysaki şafak sökmektedir, renkleri bir başka olsa da. Acele giyinir, Göreme'nin bu saatlerini yakalamaya çalışırsınız. Gerçekten gün batımının buğulu turuncuları yoktur ortalıkta. Sarıya dönüşmüştür ortalık. O hızla tepeden vadiye dönerek inseniz, içlerinin renklerle bezendiğini, mimarinin kurallarına göre, kubbeli, tonozlu, sütunlu, sütun başlıklı oyulduğunu duyduğunuz yapılara doğru yönelseniz, herbirinde bir demir kapı karşılar sizleri. O zaman bu koca vadiyi bekleyen bir bekçinin bulunduğu aklınıza gelir. Bütün gücünüzle bağırdığınızda, bekçiden önce binlerce güvercin duyar sesinizi. Beyaz bir bulut döner başınızda, binlerce kanat sesi. Bu topraklar güvercinsiz yapamaz, ilk insanın varlığıyla duyulmuştur bunların kanat sesleri, Sizinde bir zamanlar başka anlamlarda kullandığınız bir şiirin bazı dörtlükleri gelecektir aklınıza:

Bir çift güvercin havalansa
Yanık yanık koksa karanfil
Değil bu anılacak şey değil
Apansız geliyor aklıma

Neredeyse gün doğacaktı
Herkes gibi kalkacaktınız
Belki daha uykunuz da vardı
Geceniz geliyor aklıma

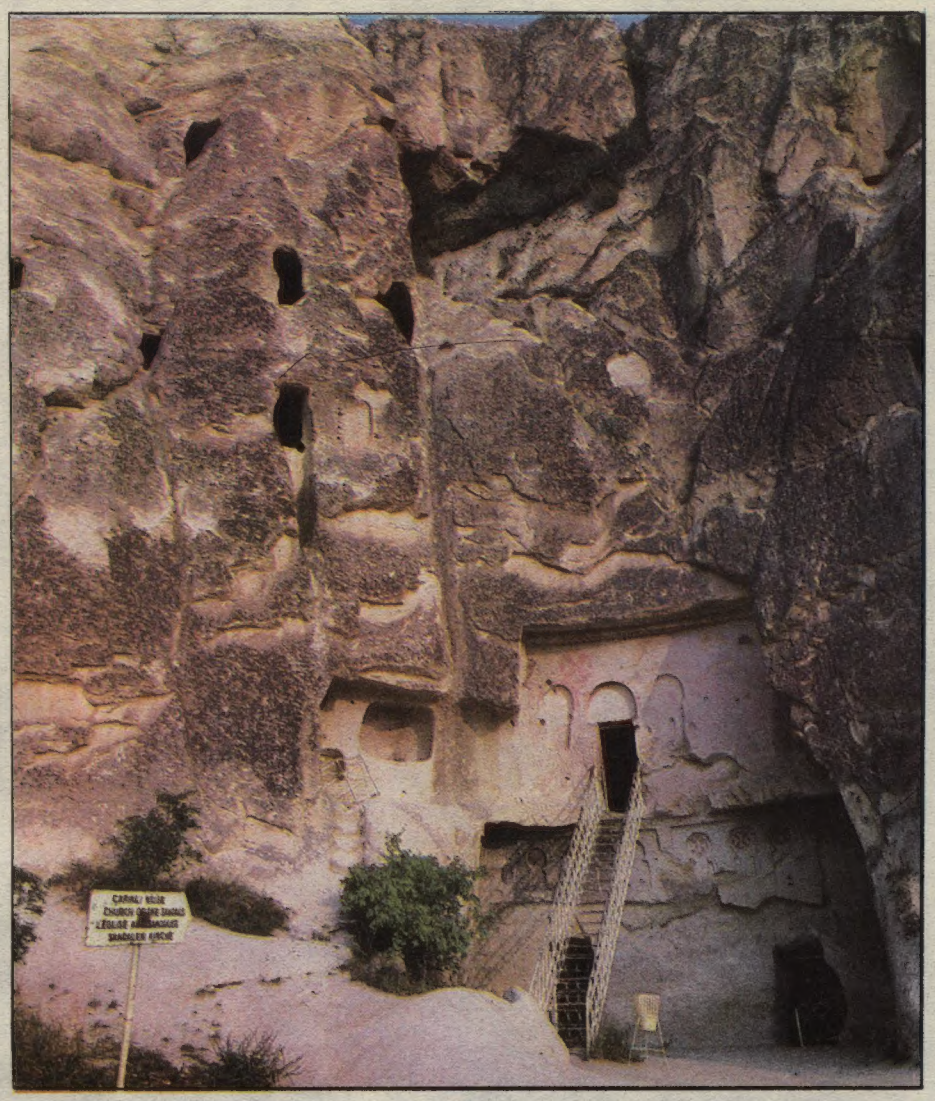

Bir çift güvercin havalansa
Yanık yanık koksa karanfil
Değil, unutulur şey değil
Çaresiz geliyor aklıma (2)

Sizi eski aşklardan, yaşanmışlardan, önünüzdeki oyuktan gelen bir "Buyrun beyim" sözü ayırır. Elinde birtomar anahtarla, bu vadileri, bu periler evini bekleyen bekçi alışkın bir davranışla "İsterseniz Elmalı Kilise'den başlayalım" diyerek bir kapıya yönelir. Bundan sonra kesintisiz tekdüzen bir anlatımı sürdürür bütün vadi boyunca. "Bu Elmalı Kilisesi'dir. Kapısını sel alıp götürmüştür, yan taraftan eğilerek girmek gerekir bir delikten." İçerden kubbeli, haçvari planlı bir kilise karşınıza çıkar. Her taraf aşı boyası renginin ağır bastığı resimlerle donatılmıştır. İsa'nın çektikleri, azizlerin yaptıkları, insanlığın kaderi hep bu duvarlarda, bir bir resimlerde yazılıdır.

Siz bu serüvenin sonuçlarını alamadan bekçi başka bir yöne yürümüştür. "Buna Azize Barbara Kilise'si derler. Bunun benzeriyoktur bu çevrelerde". Isa, Meryem, Aziz'lerden çok, biraz önce kanat vuruşunu duyduğunuz güvercinler, kilimlerdeki, cicimlerdeki, heybelerdeki biçimler gelmiş, yerleşmiştir duvarlara. Bir bakıma bu motifler Hititler'den beri sürüp gelen bir dünyanın Hıristiyanlik içindeki görüntüsüdür. Üzümü şarap yapan, vadiyi her saatte değişik renklere bürüyen ışınlı güneşler karşıki duvardan gözünüze dolar. Güneşi, motifleri, her şeyiyle, Anadolu burada bütün gelenekleriyle yaşar. Hangi din, hangi düşünce gelirse gelsin, köklerinisilip atamaz hiçbir güç bunun. Aslında sizde önceki izlenimlerden sonra bunları, bu motifleri beklemiyorsunuzdur. Ondan dolayı şaşkınlıkla çıkarsınız buradan. Ardından yalnız şu sözcükler kalır kulaklarınızda, Çarıklı Kilise, Kızlar Kayası, Ejderli Kilise, Tokatlı Kilise ve daha binlerce ad.

Araştırıcılar da bilmez bu çevrelerde ne kadar buna benzer yapı var, her gün bir yenisi çıkar gün ışığına. Köylüler çoğunu gübresinden yararlanmak için güvercinlik olarak kullandıklarından saklarlar herkesten içindekileri. Bir gün insafa geldiklerinde öğrenirsiniz bir yenisini.

Gözleriniz renklerden şekillerden yorulmuşsa, taştan sıraları, masaları bulunan bir oyukta dinlenebilirsiniz. Yemekhanedir burası. Yanımızdaki boş oyuk eski bir şarap fıçısıdır. Değirmen taşına benzettiğiniz yuvarlak taş, tehlike durumunda kapının kapanmasına yarar. Düşman zor bulur artık bu oyuğu, ayıramaz doğanın diğer parçalarından. Dışardan birer peri bacası, içerden insanoğlunun barınağı olmuştur buraları. Buradaki kişiler bütün doğanın nimetlerini görüp, öğrendiklerince yapıp yakıştırmış, yaşamasını bilmişler, VI. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar, eksilmeyip artarak buralarda.

Orduların taş olup kaldığı, azizlerin kanlarını akıttıkları, insanların renklerle gözlerini yıkadıkları bu topraklarla bitmemektedir çevrenin zenginliği. Burası bir noktadır diğerleri arasında. Göreme gibi ulu, Göreme kadar önemli nice vadi vardır bu yörede. Gelgelelim çoğu kez zor bulursunuz bu vadilere inecek yolu, geçecek geçiti. Buna rağmen bulduğunuz açıklıklara doğru yönelirseniz toprağı, balçığı şekillendiren, onu biçimden biçime çeviren ünlü çömlekçiler görürsünüz, Avanos denen yerde. Bunlar tarihin ilk çağlarından beri vardılar ve bir çarkı çevirir dururlardı, üstüne yenilikler, güzellikler koya koya. Endüstri çağı gelse bile bu ustalar ayaklarıyla çarkı çevirmeye, renkli çanakları basit fırınlarda pişirmeye devam edecekler. Binlerce yıl öncekini, binlerce yıl sonrakine aktararak. Avanos deyince akla çömlekçileri yanında bir büyük kervansaray gelir. Selçuklular Devri'nin bu ünlü kervansarayı nice yolculara barınak, nice kervanlara güven vermiş, bütün çevre gibi taşları boza, sarıya çaldığı için adı Sarı Han olarak tanınmış daha çok.

Buradan yola çıktığınızda daha çokDamse diye bir yeri öğütlerler sizlere. Burası Karamanoğulları Devri'nden kalma camisi, türbesi ve sarayıyla ünlüdür. Ahşap mihrabının mimberinin örneği az bulunurmuş bu yörede. Bu yüzden midir nedir alıp Ankara'ya götürmüşler.

Elim tutmaz güllerini dermeye,
Dilim tutmaz hasta halin sormaya
Dört cevabın mânâsını vermeye
Sazım düzen tutmaz tel bozuk bozuk (3)

Bu dörtlüğün ardına takılıp vardığınızda, Hacıbektaş'tır ulaştığınız yer. Kazak Ahmet şu iki mısrada buraları bura kılanın kim olduğunu anlatır sizlere:

Benim pirim Hacı Bektaş Veli'dir.
Pirimin de piri Merdal Ali'dir. (4)

Burada ilk bakışta, onarılan Hacı Bektaş Veli'nin türbesi gözünüze çalınır. Sonra etrafındaki bir sürü yapı ağır ağır gçer gözlerinizden. Zamanla eklene eklene büyümüş ulu bir dergâh olmuş, gelenin gidenin hesabı yokmuş. İnsanlara gönül yolunda önder olmuş, Hacı Bektaş Veli bu topraklarda. Yüzlerce yıl onun geleneği yaşamış durmuş. Nice şairler en güzel ezgilerini bu topraklarda sunmuşlar halka. Bugün bile buraları şairler yatağı, havada uçan kuşun varlığından sezinlenen kişilerin yurdudur.

Çeşitli inançlar, çeşitli güzellikler bu bizim dillendirdiğimiz. Hep geçmişte bu olup bitenler, rüzgâra, soğuğa, sıcağa dayanabilen geçmişte. Elbet bir gün gelir günümüz kor, insanoğlunun çabasını, yeniliğini, çağını bu topraklara. Onlardan da söz açar gelecek kuşaklar. Bize gördüklerimizi dinlediklerimizi söylemek düşer.

(1) Behçet NECATİGİL, Yaz Dönemi, İstanbul 1983, s. 6.

(2) M. Cevdet ANDAY Yanyana, İstanbul 1956, s. 45-47.

(3) Abdülbâki GÖLPINARLI, Pir Sultan Abdal, İstanbul 1963, s. 42.

(4) Abdülbâki GÖLPINARLI, Alevî - Bektâşi Nefesleri, İstanbul 1963, s. 108.

çük köyleri de tanıdığı anlaşılmaktadır. Aksaray yakınlarındaki Mamasun köyünde yer alan "Hıristiyan ve Müslüman" halk tarafından ortak kullanılan bir yapıyla ilgili aktardığı bilgiler bunun bir kanıtıdır. Bu kısa yazımızda 18. ve 19. yüzyılda Kapadokya'yı gezen seyyahlardan yılınız bir kaçına değinebildik. Hiç sözünü edemediğimiz sayısız popüler nitelikte seyahatname, şüphesiz batı dünyasında çok etkili olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında ilmî nitelikte gerçekleştirilen birçok araştırma, 20. yüzyılda gittikçe zenginleşen yayınlara öncü olmuştur. 1900 yılında yayımlanan bir makalede J. R. Sterret tüm bilinen eserlere rağmen bölgenin "halen hiç keşfedilmemiş bir yer" olduğunu vurgularken, içinde bulunduğumuz yüzyıla büyük görevler yüklüyordu (12). Batılıların böylesine değer verdiği bir bölgeyi içinde barındırdığı kültür mirası ile korumak, tanımak ve araştırmak bizim en doğal görevimiz.

Şubat 1984

1. P. Lucas, Voyage du Sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roy dan la Grèce, l'Asie mineure, la Macedonie et l'Afrique, Paris 1712, 2. baskı Amsterdam 1714, Kapadokya için bkz. 1. cilt, 17. ve 18. bölüm.

2. C. M. Wieland, "Nikolas Flamol, Paul Lucas und der Derwisch von Brussa" başlıklı yazısının orijinal basımı elimize geçmemiştir. Buraya naklettiğimiz metin için bkz. R. Oberhummer - H. Zimmerer, Durch Syrien und Kleinasien. Reiseschilderungen und Studin, Berlin 1899. s.181-182.

3. C. Texier, Description de l'Asie Mineure faite par ordre du Gouvernement Français de 1833 à 1837... Paris 1839-1849.

4. a.g.y., Asie Mineure. Description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonése d'Asie, Paris 1862.

5. C. Texir - R. P. Pullan, L'Architecture byzantine... London 1864.

6. W. J. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia, London 1842.

7. H. Rott, Kleinasiatische Denkmaeler aus Pisidien, Pamphylien, Kapadokien und Lykien, Leipzig 1908.

8. W. F. Ainsworth, Travels and researches in Asia Minor, Mesopotamia, Chaldea and Armenia, London 1842.

9. Kapadokya ile ilgili kitabeleri derleyen yayınların bibliyografyası için bkz. F. Hild - M. Restle, Kappadokien, Wien 1981.

10. R. E. Davis, Life in Asiatic Turkey, a Journal of travel in Cilicia, Isauria and parts of Lycaonia and Cappadocia, London 1879, J. A. Barrows, On horse back in Cappodocia or a missionary tour, Boston 1884.

11. C. W. Wilson, Handbook for travellers in Asia Minor, Transcaucasia, Persia, London 1895.

12. J. R. S. Sterret, Troglodyte dwellings in Cappadocia, The Century 38 (1900), s.677-687.

● *Paul Lucas'ın seyahatname metninde yer alan gravürlerden biri. 1714'de yayımlanan bu kitap ne yazık ki dilimize aktarılmamıştır.*

BİR TANIĞIN SEYİR DEFTERİNDEN

Prof. Behçet Ünsal:

Rumelihisarı'nın 65 yıllık restorasyon öyküsü

Prof. Behçet Ünsal
DGSA mimarlık bölümünden diploma aldı. Mesleğe 1936'da Ankara il mimarı olarak başladı. Dört yıl sonra İstanbul İmar Md.lüğü uzman kadrosunda Prost ile çalıştı. 1951'de aynı büroda eski eser müşavirliği yaptı. Bu arada Çarşıkapı Kara Mustafa Paşa medrese ve sebilinin nakil ve restorasyon işini yürüttü, bir eski eserler haritası hazırladı. Az sonra Anıtlar Yüksek Kurulu üyeliğine seçildi. 1970'te Yıldız Mimarlık Bölümü restorasyon master dalını kurdu. Mimarî Tarihi, Türk İslâm Mimarisi kitapları yanında Boğaziçi Anadolu Yalıları, İstanbul Sebilleri, Türbeleri ve Kütüphaneleri son yayınları arasındadır.

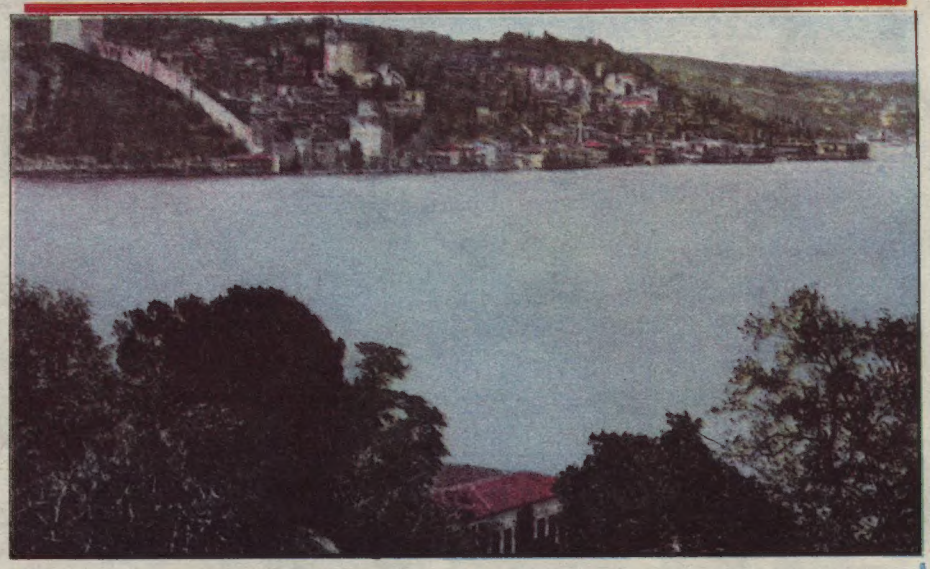

2— Burç ve duvarların islâhatı: Burç ve duvarların oynamış ve bozuk taşları ile kötü tamirler birbir elden geçirilecek,sair kısımlar bu haliyle muhafaza edilecek, yapılacak tamirler, hiçbir zaman bir yenileme manzarasında olmayacak, tamire muhtaç dendanlar —merdivenler—, devriye yolları bu haliyle muhafaza ve islah edilecek. Bu işlerde mümkün olduğu kadar eski taşlar kullanılacak ve taraklanmayacak, cephelerin ahengi korunacak, burç ve teras üstleri suya karşı izole edilecek.

3— Projesine göre bahçe tanzimi: Yapılacak plana uygun hisariçi eski Türk tarzında bahçe haline getirilecek, mevcut çeşme ve kuyular ihya edilecek, hoş manzaralı bir yere çardak kurulacak, ayran ve soğuk meşrubat büfesi yapılacak ve rağbete göre sonunda Türk kahvesi bina edilecek.

4— Kulelerin ve kapıların islahı: Saruca Paşa (Fatih) Kulesi kat döşemeleri ve kurşun dökme ocağı tamir ve islah edilecek, içindeki mevcut ambar gibi eşyalar muhafaza edilecek,

● *Çarşıkapı Kara Mustafa Paşa Sebili'nden Beyazıt yoluna bir perspektif.*

● *Rumelihisarı'nın uzun onarım öyküsünü en yetkili ağızdan dinleyeceksiniz.*

iç merdivenleri islah edilecek ve elektrik ile donatılacak, içi boş diğer iki kulenin sadece amenajmanı yapılacak ve merdivenlerin islahı ile sahanlık ve korkuluk parmaklıkları yapılacak, bir de içe asansör konulacak, eski haline göre, tüm kapılar ile kule ve kapı mazgalları islah edilecek.

5— Hisar Camii harabesinin islahı: Hisar içindeki cami harabesinin etek ve temelleri meydana çıkarılacak, minaresi bu haliyle tamir edilecek, yanındaki ağaçlara dokunulmayacak ve sarnıcı islah edilecek, başka bir şey yapılmayacak.

6— Hisar Peçe'nin tamir ve islâhı: Bu ameliyat yukarda belirtilen esaslar dairesinde yapılacak. Hisar Peçe'nin (Küçükyavru hisar) temdit ve ikmali, yapılacak etüdler sonunda kararlaştırılacak; yanındaki PTT binası yıktırılacak, önündeki çeşme aynen korunacak, diğer yanındaki giriş kapısı islah ve kademeleri tamir edilecek.

7— Eldeki bazı silahların teşhiri: Eski Bahriye Nezareti avlusundaki XV. yy'a ait olduğu sanılan iki büyük topun burada teşhiri, Fatih Kulesi'nde devrinin silahlarına yer verilmesi.

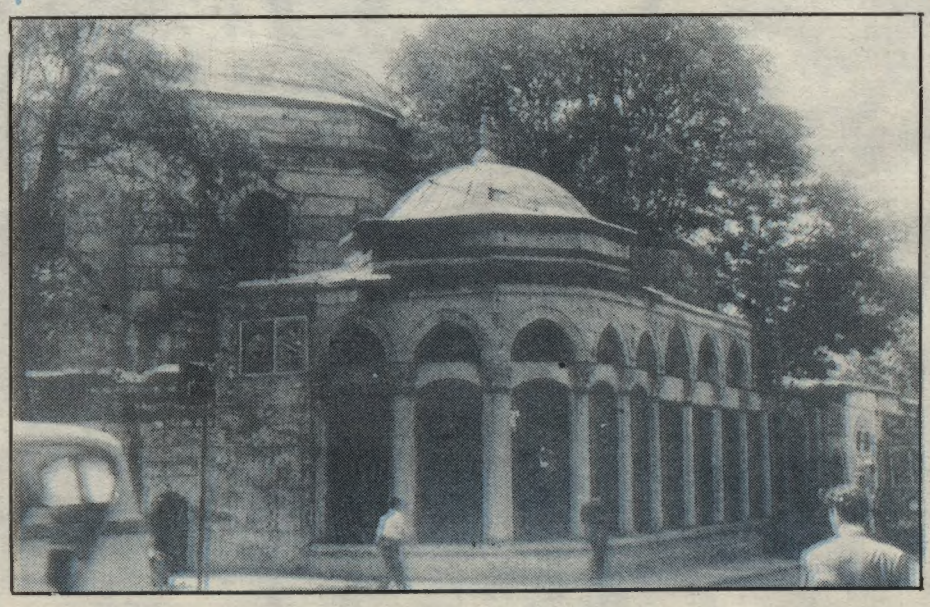

— Rumelihisarı'nın biraz adından, biraz sanından ve yapısından söz eder misiniz?

— Âşık Paşazâde, Sadettin ve Nişancı Mehmet Paşa gibi eski tarihçilere göre, Rumelihisarı'nın adı "Yeni Hisar" idi. (Anadoluhisarı'nın adı da "Yenice Hisar".) Ona "Nik Hisar" (İyi Hisar) da denildi, ama padişah "Boğaz-Kesen" dedi. Öyküsü de şöyle:

Edirne'den varup gelen Sultan Mehmed ve devlet erkânı huzurunda, 15 Nisan 1452'de, törenle temeli atıldı hisarın. Vezirler ve de aksakallı Molla Hüsrev, sırtlarında taş taşıdılar, işçilere gayret verdiler. 28 Ağustos 1452 yılında da işi tamam eylediler. Hisarın muhâfızlığına Fîruz Ağa getirildi. Hisar gerekli toplarla teçhiz edildi, bir kısmı Boğaz'ın ortasına, bir kısmı da karşı sahile kadar sektirme usulüyle mermi atıyordu. Bu suretle Boğaz yolu kesilmiş oldu ve hisara padişah tarafından Boğaz-Kesen adı verildi.

İnşaat bizzat Sultan'ın nezaretinde devam etmişti, üç vezire de (Çandarlı Kara Halil, Zağanos, Saruca Paşalar) üç kulenin yapımı irade edilmişti. Bu kuleler için, bakınız A. Gabriel ne diyor:

Bunlar, Doğu'da Ortaçağ boyunca inşa edilen en kavî kuleler meyanındadır, boyutları Coucy Donjon'ları ölçülerine yakındır (Paris'in K.de Laon'a 24 km.'dir. Coucy) ki, bunu V.L. Duc Fransa, İtalya ve Almanya kulelerinin yanında dev diye vasıflandırıyor. —Albert Gabriel, Chateaux Turcs du Bosphore, p.39— Yapının dizaynı mimar Muslihiddin tarafından tasarlanmıştır. Bu planla yapılan hisar, Türk askeri mimarlığının bir başyapıtı olmuştur. Fakat, inşaatının hızlı bir uygulama (4-5 ay) eseri olduğu da bellidir. Gerçekte hazırlıklara 26 Mart günü başlanmıştı, İzmit ve Karadeniz Ereğli'sinden kereste ve diğer yerlerden ziyâdesi ile taş ve kireç gibi malzeme uygun vasıtalarla Hermaion (Rumelihisarı Burnu'nun Bizanatin adı) sahiline getirilmişti. Sonra da 20 gün içinde temel atılmıştı. Ağustos sonlarında ise,yapı bitmişti. Ayrıca karaya muhafız askerleri de çıkarılmıştı ve bunlar bir kara saldırısını karşılayacak güçte ve miktarda idi.

— Hisarın restorasyonu nasıl başladı ve devam etti acaba?

— Geldik 1918 yılına. Müze-i Hümayûn Müdüriyet-i Umumiyesi hisarların Şehremaneti'nden, (Belediyeden) Bahriye'ye devrini teklif etmekte. Teklifi Meclis-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) karar haline getirir. Bahriye Nezareti bir komisyon kurar. Ayrıca, İsviçre mimarlarından M.Zürcher hisarın tamirine memur edilir. Mimar, tasarlamalarını içeren bir rapor düzenler. Bu rapor esasta benimsenecek bazı fikirler ortaya koyar:

Bendeniz, diyor Zürcher, hisarın harabe halinde şimdi gözlerimiz önünde bulunan tipik şekliyle muhafazası fikrindeyim, kuleye yeni sivri çatılar (külah) inşasını tavsiye etmem. Bir kısım evler yıkılsa da bir kısım evleri muhafaza etmelidir. Zira, hisarın yalnız savunma maksadına hizmet ettiği zaman zarfında da askerler ile zabitler ve memurlar hisar içinde ibate edilir (barındırılır) imiş... gibi.

Zamanımızda, Temmuz 1953'te, İstanbul Eskieserleri Koruma Encümeni, 24 maddelik bir tamir raporu hazırlar. Yayınladığı hisar etüdü üzerine bir rapor da Hüseyin Dağtekin hazırlamıştır. Dağtekin, Ekim 1953'te İstanbul İmar Md.ne geldi, onunla birlikte belediye fen müşaviri H.Keseroğlu ve İmar Eskieser müşaviri Behçet Ünsal ile İmar md. Erkoğlu'ndan oluşan kurul da önceki birikimler üzerinde bir değerlendirme yaptı. İlk iş olarak kalenin içinde ve dışında bulunan moloz ve enkaz ile parazit yapımlardan temizlenmesi; Robert Kolej'in pissu mecrasının hisar dışına atılması, işin fennî kısmı hakkındaki etüd ve şartların Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanması temennisinde bulunuldu. Bu arada İmar'da 500 m.'lik hisar-yeşil kuşağı projesi hazırladık. Kuşak içinde kalan yapılmış inşaat istimlâk edilerek yıktırıldı ve anıtın görünümü sağlığa kavuşturuldu.

Sonunda Maarif Vekâleti İstanbul Vali ve Belediye Başkanlığı'na Haziran 1954 tarihinde gönderdiği bir yazıda isimleri belirtilen kuruldan seçilecek temsilcilerin iştiraki ile mütehassıs bir komisyon kurulması istenilmiştir. Böylece Teknik Üniversite'den Prof. Verzoni, Güzel Sanatlar Akademisi'nden Prof. Behçet Ünsal, İstanbul Vilayeti'nden Arif Tansuğ, İstanbul Belediyesi'nden Hüsnü Keseroğlu, Eskieserleri Koruma Encümeni'nden Feridun Dirimtekin, Topkapı Sarayı Müzesi'nden Haluk Şehsuvaroğlu görevlendirilmiş oldu. Burada isimleri yazılı kurul ve temsilcilerinden oluşan komisyon, 2.7.1954'te ilk hazırlık toplantısını yaptı. Ertesi gün mahallinde etüdler ve tespitlerde bulundu. Hisarın tarihî değeri, orijinal şekli, iki yüzyıldan beri günümüze kadar gelen durumu üzerinde yerinde ve belgeler üzerindeki incelemeleri sonucu tamir ve islah işlerinin esaslarını tesbit eyledi, özetle:

1— Suriçinin temizlenmesi ve ihzarı: Sur içindeki binalar peyderpey yıkılacak, ancak birkaç hane seçilerek ağaçlar ve kuyuları ile muhafaza edilecek, mevcut teras ve yollar eski tarzda kaldırımlanacak ve projesine göre plantasyonu yapılacak.

8— Tamiratın usul, sevk ve idaresi: Restorasyon vesair ameliyatın birden bire ve çok miktarda işçi ile yapılmayıp, adım adım işlerin takip ve kontrolü suretinde icrası; böyle önemli bir eski eser işinin ihale yoluyla yapılması mümkün olamayacağı, ancak bilgi ve tecrübe sahibi mütehassıs sanat ve fen adamları nezaretinde gereken işçi kadrosu ile inşaat ve tesisatın yapılabileceği. Anıtın özellikleri dolayısıyla, restorasyon için evvelden bir proje hazırlanmasının ve baştan nihaî bir keşif tanziminin kesin olarak mümkün olamayacağı, yeni yapılacak tesislerin önceden projelerinin yapılabileceği; komisyonun genel gözetiminde olmak üzere, işin tedvir ve tanzim ve kontrolünün kanunların vazifedar kıldığı ilgili makamlarca yürütülmesi —10.7.1954—.

Tahsisat gelmesi, istimlâk ve temizleme işleriyle yıl sonu geldi. Ertesi yılın ilk aylarında devrin cumhurbaşkanı bizlere ve ilgililere Yıldız Sarayı Merasim Köşkü küçük salonunda bir yemek verdi. Yemek masasında herkesin oturacağı yerler protokolca isim yazılı kartlarla belirlenmişti. Ben, onur makamının yakınında idim. Yemekte İstanbul'un imar ve eskieserler davası ile İstanbul surları ve hisar restorasyonu sözkonusu edildi. Herkes, fikrini açıklamaya uğraşıyordu.

— Siz ne dersiniz hoca, diye bana da sual tevcih edildi.

— Efendim, bütün İstanbul surları korunmaya değer, evet bunlar demin adı edilen Çin Seddi kadar eski değildir. Ama dünyanın en sanatlı askerî mimarî örneği olması ona yeter; anıtların korunmasında çok eski olmak yanında başka bu gibi faktörler de vardır. Ama, Topkapı duvarından, Londra Asfaltı'na bir antre açılabilir, bir etüd meselesidir bu. Rumelihisarı içi düzenlemesinin özellikle bir "Türk bahçesi" şeklinde tertibi ve umuma açılması fikrindeyim, dedim.

Başkan memnun görünüyor idi.

Başka bir günde de cumhurbaşkanı ile hisara gidildi, kısım kısım ne işler yapılacağı izah edildi.

— Kısım kısım yapımı benim de işimi kolaylaştırır, Meclis'ten yıl yıl, parça parça tahsisat koparmak daha kolaylaşır, diye karşıladılar. Vaktiyle hisarın üç kulesini yaptırmaya üç paşa tayin edilmişti. Şimdi ise, bu işi üç hanım mimarımız üstlenecekti (Cahide Tamer, Mualla Eyüboğlu ve Selma Emler). Bunlardan Cahide Tamer orada bulunuyordu, başkan ile tanıştırıldı. Sonuna kadar da işi o yürüttü.

— Pekiyi, restorasyon işi nasıl sonuçlandı?

— Restorasyon başarılı sonuçlandı, abartmalı bir iş bir yenileme olmadı. Işin bürokratik yönü (ödenek) başkanın korumasıyla çözülüyor, teknik yönü de uzmanların kovuşturma ve gözetiminde oluşuyordu. Fakat, rapordaki esasların tümüyle uygulanması sağlanamadı. Dendanların zaman içinde kırık-dökük hâli korunacak idi. Hisar iç bahçesi Türk stilinde olacaktı, oysa bir Antik tiyatro ortaya kondu ve alt taraflarda karakteri olmayan büfeler yapıldı. Manzaradan insanların yararlanacağı yerler tesis edilemedi. Ayrıca, içerdeki bütün evlerin birden yıkılmış bulunması, bize büyük bir sürpriz oldu.

Bir gün vali, Vilâyet'te bir imar toplantısı düzenledi. Toplantıya gazeteciler, yazarlar ve eski eserciler, arkeologlar ve mimarlar çağrılmıştı. Bir ara Gabriel, Suriçi evlerin tümünün yıkılmasından yakındı, bunlar devrinin asker, subay ve memur evleri değildi ama belki onların temelleri üzerinde oturtulmuştu. Böylece aslına uygun tarihsel hem de turistik ve pitoresk bir çerçeve çiziyordu, dedi. Ben de valiye dönerek:

— Aynı fikri biz de raporumuzda belirtmiştik ziyân oldu, dedim. Gökay:

— Olmuş bir defa, nasıl ise olmuş, fazla sıkıştırma bizi, diye karşıladı.

— Hisar içinde Fatih heykeli yapılması için bir öneri vardı, değil mi?

— İşin bitimine yakın başkan bizlere bir yemek daha verdi. Bu sefer Küçüksu Kasrı'na çağrıldık. Antrenin sağındaki salona geçtik. Penceresinden hisarın karşıdan görünüşü harika idi. Konuşmalarda Fatih heykelinden söz açıldı. Devrin İstanbul milletvekili olan bir hekim önermişti Fatih anıtının hisara dikilmesini; bir maket bile yaptırmıştı. Ve düşünce oldukça yayılmıştı. Bizde doktorlar ve avukatlar sanat hareketlerine karışırlar ve gayret gösterirler ya, işte öyle bir şey bu.

Neyse ki, Belediye Güzel Sanatlar Akademisi md. Nijat Sirel'den, heykeltıraş olduğu için, mütalaa istemiş. O da, hisar duvarlarının ve burçlarının çevrelediği bir mekân ve hacimde yapılacak abidenin bu hacim ve çevrede bir ilâve değil, bir tamamlayıcı eleman olması gerektiğini vurgulamış, yazısında. Yemekte heykeltıraşın yanında yine başkaları konuşuyor ve işi savunurken de başkanın isteği olduğunu ima ediyorlardı. Söz ricasında bulundum:

— Zat-ı devletlerinin bu hususta emirleri var mı, kararlarınızı öğrenebilir miyim?

— Hayır, böyle bir ısrarım yoktur, buyurdular. Ferahlıkla konuşmamı sürdürdüm:

— Hiçbir plastik sanat erbabı, bu kuleler üzerine heykel konulmasını tasavvur bile etmez, böyle bir öneride bulunuluyor ise, bu tarihî yapı, güzel sanatlar ve restorasyon prensiplerine ters düşer. Hisar avlusunda Nijat Bey'in önerisi olan 12 m. boyunda bir heykel yapılsa bile yüksekliği 28 m. ve kalınlığı 23 metreyi aşan bu dev kule onu ezer, daha büyük bir heykel de hisarı bozar; her iki anıta da yazık olur. Zaten Hisar ile kendisi yapmıştır anıtını Fatih, dedim.

— Pekiyi nasıl olabilir, diye sordular.

—Heykel ille de burada dikilecek ise, bu hisar dışında olmalı. Onun boyutu da latalardan bir karkas ve çıtalardan bir taslak yapılıp yer yer gezdirilerek ve denizden gözetlenerek ancak, tâyin olunabilir ve hisara uzaklığı bulunabilir. İşaretleri üzerine Nijat Sirel de:

— Aynı fikirleri paylaşıyorum, dedi. Başkan tasvip edip sözü Haliç'e getirdiler.

— Son olarak aktarmak istediğiniz bir öneriniz olacak mı?

— Anadoluhisarı'nı gündeme alma zamanıdır. Nedir o yol, kaleyi ortasından kesmiş ikiye? Yıldız Üniversitesi Restorasyon Kolu'nda master öğrencisi bir mimar kızımızla Göksu için bir proje hazırladık, yoldan hisarı kurtardık, kaleyi orijinal haline getirdik. Mesire içinden geçen yolu da kapatarak, trafiği onun ve hisarın arkasına verdik, baktık ki oluyor.

S.O.S 5 KITA'DA S.O.S

Karadağ-Yugoslavya

● *Yugoslavya'da Türk evlerinin ne ölçüde korunduğunu pek çoğumuz bilmeyiz. Turizm açısından tarihî çevrenin önemini erkenden kavrayan Yugoslavlar "Asya'nın ilk kapısı" olarak sundukları ülkeleriyle pek çok yabancı gezginin Batı'dan akın etmesini sağlamaktadırlar.*

Yugoslavya Federal Sosyalist Cumhuriyeti'ni oluşturan altı devletten biri de, böyük bülümü dağlık, 13.800 km²'lik bir arazi üzerinde ve Adriyatik kıyılarında Kotor Körfezi'nden, komşusu Sırbistan'a kadar uzanan **Karadağ**'dır.

Karadağ, Yugoslavya'nın en az sanayileşmiş cumhuriyetidir. II. Dünya Savaşı'ndan bu yana üretimde gözlenen büyük artışa karşın nüfusun % 80i hâlâ tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Avrupa'nın ortaçağları yaşadığı yıllarda Karadağ, Sırbistan'a bağlı **Zeta** adı verilen bir yerleşim bölgesiydi, 14. yüzyılın sonlarında Sırbistan çökertilince, asker nitelikli Karadağ halkı Osmanlılara karşı, dağlık bölgede başarıyla yürütülen bir dizi gerilla savaşıyla direndi. 16. yüzyılın başlarından 19. yüzyılın ortalarına kadar, Rum Ortodoks Başpiskoposu'nun idaresinde yaşadığı feodal ve dinî bir devlet olarak yaşayan Karadağ, Osmanlı yetkesi altındaydı. 17. yüzyılın ortalarından başlayarak, Rusya'ya yakınlaştı ve modernleşme, laikleşme politikaları benimsendi. 1878'de Berlin Kongresi Karadağ'a, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılma ve bağımsızlığını ilân etme hakkını tanıdı. Aynı yıllarda Karadağ, kıyı bölgelerine doğru genişlemeye başladı.

İşte bu yıllar, Balkanlar'daki uluslararası çıkar çatışmasının yoğunlaştığı yıllardır. Bu nedenle, Karadağ yönetim biçimi ve modernleşme konularında elini çabuk tutmak zorunda kalmıştır. Yirminci yüzyılda meydana gelen iki Balkan Savaşı ve I. Dünya Savaşı sırasında başka ülkeler, Karadağ'ı askerî bir basamak olarak kullanmışlardır. Balkan Savaşları'nda genişleyen Karadağ, II. Dünya Savaşı'nda Avusturya ve Almanya'nın egemenliği altına girdi. Savaş sonrasında federal bir cumhuriyet olarak Yugoslavya'ya katıldı.

5 Nisan 1979'da Karadağ Sosyalist Cumhuriyeti şiddetli bir depremle sarsıldı. Sarsıntı binden fazla insanın ölümüne neden olmaktan başka, Roma, Bizans, Slav, Türk, Venedik ve Avusturya kültürlerinin bıraktığı tarihî yapılara da ağır zararlar verdi. Eski kiliseler, manastırlar, camiler, kaleler ve hatta müzeler bile etkilenmişti depremden.

En çok zarar gören yerlerden biri de 2000 yıllık bir geçmişe sahip olan Kotor şehriydi. Karadağ'ın kültürel mirasının % 40'ını barındıran şehrin birçok sarayı yıkılmış, ayakta kalanların da iç kısımları yerle bir olmuştu.

Eski bir Yunan ve Roma şehri olan Kotor, ortaçağda etrafı surlarla çevrilmiş bir ticaret merkeziydi. Kotor, kendine has mimarî üslubunu koruyabilmiş ender şehirlerdendir. Bu özelliği nedeniyle, Dünya Miras Listesi'ne dahil edilmiştir. Sokakları boyunca, uzanan kesmetaş yapıları ve meydanları çevreleyen saraylarıyla insanı büyüleyen bir yerdir Kotor.

Bugün, şehirdeki yapıların % 70'i yıkılmış durumdadır. Sveti İvan çan kulesi, yıkıldığı gibi bırakılmıştır. Kutsal Üçleme Kilisesi de depremden payını almış durumda: Boydan boya çatlamış olan kilise, güçlükle ayakta duruyor. Şehrin surlarının güneybatı kesimi denizin dibinde. Batı yakasının ünlü kuleleri yer yer çatlamış. Modern bir merkez olan, turistik otellerin bulunduğu bölgede tüm yapılar yıkılmış.

Yüksek dağlarla çevrili iç bölgelerde de benzer yıkımlar gözlenebilir: Bir başına duran birçok manastır ve bunların kiliseleri de hasar görmüş, birçok ikona, tahta oyma mihraplar yok olmuştur.

Yıkımın hemen ardından UNESCO bir deprem konferansı toplayarak, olası depremlerin yolaçacağı tahribat üzerine çalışmalar başlattı. Balkanlar'da ve Akdeniz havzasında, ilgili ülkelerin katkılarıyla bir dizi sismoloji inceleme istasyonu kurulması kararlaştırıldı.

Böylesi büyük ölçekli bir çalışma, ancak uzun bir zamanda gerçekleştirilebilir; oysa, kısa dönemde tarihi eserlerin tümüyle yok olmasına engel olabilecek çözümler geliştirmek gerekmektedir. Bu amaçla, Üsküp Sismoloji Enstitüsü'nce hazırlanan kurtarma ve onarma tasarımının hemen ardından UNESCO Genel Sekreteri Sayın M'Bow, Mayıs 1979 tarihinde Karadağ'a bizzat gelerek, durumu yerinde inceledi. Genel Sekreter'in uluslararası yardım çağrısına karşılık, Bulgaristan, Batı Almanya, Macaristan, Japonya, Ürdün, Papua Yeni Gine-ve Portekiz, teknik ve mâli yardımda bulundular.

Yapılacak çalışma geniş kapsamlı olduğundan, Karadağ halkı güçlü ve bilinçli bir uluslararası yardımlaşmayı dört gözle bekliyor.

Almanya'da tarihî şehirlerin korunması

Avrupa Konseyi, 1975 yılını, Avrupa'da "Anıtları Koruma Yılı" olarak ilân etmişti. "Geçmiş için bir gelecek" parolası altında başlayan bu konudaki etkinlik, Federal Almanya'da özellikle yaşam gerçeğinin insancıllaştırılması açısından ele alınmıştı.

Bu amaçla oluşturulan bir Millî Komite, bu hedefe ulaşma yolunda önemli bir adım atmış ve anıtların korunması ivedilik kazanan ve şimdiden örnek oluşturacak sonuçlar elde edilen bazı yerleri Örnek Kentler olarak ilân etmişti.

Bu kentler arasında, Romalılar devrinden kalma birçok anıtların bulunduğu Trier, Hessen'de sayısız ortaçağ evlerinin süslediği Alsfeld, gelenek ve ilerlemenin güzel bir ahenk içinde yanyana yaşadığı Aşağı Ren bölgesindeki Xanten, 19. yüzyılın çizgilerini taşıyan ve muhakkak korunması gereken birçok sokaklarıyla Berlin ve ortaçağdan bu yana hemen hemen değişmemiş havası içindeki Rothenburg ob der Tauber vardı.

Öte yandan, Federal Alman hükümeti de, Anıtları Koruma Yılı'nda üzerine düşenleri yapmıştı: Afiş kampanyalarına girişmiş, gezici sergiler düzenlemiş, anıtları koruma için bir dizi hatıra pulları çıkarmış ve "Kent yapımında anıt korunması" konulu bir yarışma hazırlamıştı.

USTALAR USTALAR USTALAR

Ayşe Özberki

81 yaşındaki Eyüp Salkımsöğüt, "Hocalar bir sanat yapacak kudrette değil" diyor

Geçen yüzyılın en faal ebrû imalâthanesi olan Üsküdar Sultantepesi'ndeki Özbekler Tekkesi'nin onarımı halen sürdürülüyor. Özbekler Tekkesi'nin dülgeri, yani bu ahşap yapının ana konstrüksüyonunu yapan Eyüp Usta (Salkımsöğüt) 80 yaşında.

—Eyüp usta nerede doğdunu, nerelerde yaşadığını anlatır mısın?

—1324 doğumluyum... Ne ediyor... Sen hesaplarsın artık (1903). Ardanuç'ta (Artvin) dünyaya geldim. Biz asien Artvinliyizdir. Ben üç yaşındayken Rus işgali olmuş, bu babamın hoşuna gitmemiş, izin istemiş ve İstanbul'a turist olarak çıkış izni almış. Sonra, ben yedi-sekiz yaşındayken babam askere gitti, Balkan Savaşı'na. Hep İstanbul'da çalıştım. Sadece 1933 yılında Alpullu'daki (Trakya) Şeker Fabrikası'na gittim. Orada 18 yıl çalıştıktan sonra kendi isteğim ile ayrılıp 1951 yılında Anadoluhisarı'nda doğrama ve marangozluk dükkânı açtım.

—Eyüp Usta meslek nereden?

—Ohoo... Babam da binacıydı, dedem de. dedemin babası, onun babası da, ama onları yalnızca duydum, bilmedim. Meslek çok eski. Ben babamın yanında çıraklık yaptım, taa çocukluktan.

—Eyüp Usta yanında kaç çırak yetiştirdin?

—Sekiz-on kişi yetiştirmişimdir. Fakat bunlar bu ahşap işinde (dülger) tam yetişmiş değildir. Bir de yanımda 22 yaşında bir oğlum var o yetişiyor. Ahşap işi (dülger) pek olmuyor, bunlar bunu görmüyor, onun için tam yetişmiş değil diyorum.

—Ahşap işi (dülger) kayboluyor o zaman.

—Bizim kanaatimizce zanaat okullarına ders koymak gerekiyor. Ben kendi oğlumu Zincirlikuyu'daki yapı okuluna verdim. Okuldaki hocalar zanaatkâr değil, kitaplarını gördüm. Kendileri bir sanat yapacak kudrette değil. O zamanlar bu anarşi meseleleri de vardı oğlum okuldan ayrıldı yanımda çalışmaya başladı. Hocalar kitaptan öğrendiğini öğretiyor.

—Yani bu iş yalnızca kitapla olmaz mı diyorsun?

—Zayıf olur. Bence bir yıl bir ustanın yanında bedenen çalışma yaptırmak lazım. Diplomayı ondan sonra alsınlar. Göçüp giden ustaların yeri boş kalıyor, bir şey yetişmiyor yerine.

—Peki ne yapmalı?

—Bizim gibi ustalar ile istişare yeterli değil. Hocaların öğrencilerin gelip bu ustalarla bedenen çalışması lazım. Öğrenciler haftada hiç olmazsa iki saat bedenen çalışsın. Nasıl olsa bir diploma alacağım bu bana yeter diyor, sonra bir işe yaramıyor. Bakıyorsun bir işi çok güzel çizmiş, ama elinden hiç sanat gelmiyor. Ya bir usta bulsunlar o anlatsın, ya da onlar bir ustanın yanına gelip bedenen çalışsın.

—Nasıl çalışırsın?

—Eski inşaatlarda temel taş olurdu , bunun üstüne ahşap bina kurulurdu. Her ahşap işinin de bir ismi vardı. Temele kireç ve kumlan harç yapılır, sonra hatıl döner.

—Hatıl nedir?

—Hatıl taşın üstüne konacak ahşap malzeme. Ondan sonra döşeme kirişleri dizilir. Hatıl 12x12 cm. olur. Sonra bina direkleri çıkılır, eski usule göre, direkler meşe olur. Bunların boyu 280-300 cm. olur. Artık bu binanın boyuna göre... Ana direkler arasına payandalar çekilir. Payanda ile direkler arasına yerleştirilen ahşap malzemeye lata deriz. Yukarı kirişlere ana kiriş deriz, bunlara tavan kirişi eklenir, sonra da kiremit altı lataları yerleştirdikten sonra, çatıyı kapatırız.

—Şimdiye kadar yaptığınız onarım işlerinden örnek verir misiniz?

—Kanlıca'da iskele çıkışından gözüken kulell bir köşk vardır, önünde fıstık ağacı var, Sadi Bey'in Köşkü, onu hemen baştan aşağı yeniden yaptım. Çok kötü durumdaydı. Anadoluhisarı'nda mühendis Recai Bey'in evini tamir ettik, o da çok kötü durumdaydı. Kanlıca'da yukarıda, bir tekkenin yanındaki köşk, Tosun Bayraktar'ın köşkü, kendisi Amerika'da, onu ben tamir ettim. Küçüksu'daki mimar Cemil Bey'in köşkünü babamla yaptık, ben 19 yaşındaydım. Şimdi Cengiz Abi (Bektaş) ile çalışıyoruz. İnşallah yaparız.

—Son olarak ailenizden, oturduğunuz yerden söz eder misiniz?

—Bir oğlum bir kızım var. Oğlan yanımda çalışıyor, kız liseyi bitirdi, reçel fabrikasında muhasebe yapıyor. Hanım akşamları bize çorba pişirir, ev hanımı. Eskiden sekiz kardeştik. Hepsini okutacak, doktor, avukat yapacaktık. Ömürleri yetmedi. Bir kardeşim binaların elektrik işini yapardı, ceryan çarptı öldü. İki kardeş kaldık. Hayatta olan biraz marangozluk yaptı, iş ağır geldi Denizyolları'na ambar memuru oldu. Şimdi emekli. Anadoluhisarı'nda yirmibeş dairelik bir apartmanda oturuyoruz. Apartmanı kendimiz yaptığımız için, adı Salkımsöğüt kondu. Hadi şimdi de sana biraz inşaatı gezdireyim, sonra sen işinin başına, ben işimin başına.

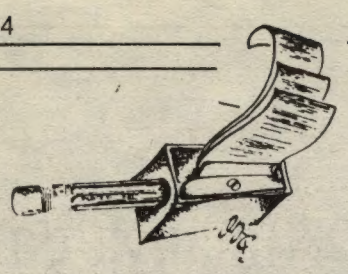

Genç kuşağın iki temsilcisi **Han Tümertekin** ve **Reşit Soley**, öğrencilik yıllarının hemen ardından restorasyon ağırlıklı bir mimarlık uğraşına girmişler. Kültür Mirasımızı Koruma Kampanyası'nın büyük ilgi uyandırdığı bu günlerde, konu toplumumuzda oldukça geniş bir kesimin ilgisini çekmiştir. "Koruma" uzun bir bayrak yarışı olarak düşünülürse, genç restoratörlerin bugün ne düşündüğünü öğrenmek yarın için önem taşıyan bir adım sayılabilir.

Tarihsel çevre karşısında mimarlık öğrencileri

Han Tümertekin

Türkiye'deki mimarlık öğrenimine baktığımızda, öğrencinin ilgisi ve istekleri doğrultusunda kullanacağı en küçük bir zaman dilimine bile yer vermeyen, zorunlu derslerden oluşmuş bir ders programıyla karşılaşırız (geçerken belirtelim ki, böyle bir programa ne bir eğitim ne de bir öğrenim programı denilemez). Öğrenci kendisine "öğretilenler"i sınavlar aracılığıyla geriye, yâni öğretene vererek, öğrenimini tamamlar. Bunun sonuçları, en dolaysız biçimlerde tarihsel çevreye de yansımaktadır. Okulda öğretilmemişse, ya da haftada diyelim iki saat öğretilmişse, bu konuda mimar ne derece donatılmış sayılabilir, ne yapabilir. Kişisel gözlemim odur ki, mimarlık öğrencisi de mimar olarak karşısına dikilecek sorunların bilincine ancak (ki, bu da öyle sık rastlanılan bir durum değildir) mezuniyet projesini hazırlarken varır. Kısaca söylemek gerekirse, bir yandan öğrenim kurumlarının, öte yandan da mimar adayı öğrencilerin mimarlık mesleğine yaklaşımları, sayısız eksiklikler sunmaktadır. Bu bağlamda, gerek tarihsel çevre, gerekse güncel çevreye ilişkin sorunların yeterince işlenmediğini söyleyebiliriz. İşte bütün bu eksiklikleri giderme amacıyla, mimarlık öğrenimine ilişkin sorunların bugünkülerden pek farklı olmadığı 1979 yılında bir bölümü yeni diploma almış, bir bölümü de öğrenciliğini sürdüren 22 mimar alternatif bir çalışma yapmaya karar verdiler; bir yandan mimarın oluşumuna ilişkin okuldışı bir ortam yaratmak, bir yandan da varolduğunu öğrendikleri tarihsel çevre ve bu çevrenin sorunlarını yaşamak için Muğla'ya gittiler.

Muğla, yerel kimliği henüz kaybolmamış olmasından öte, o yıllar Türkiye'sinde böyle bir çalışmanın rahatça yapılabileceği ender yerleşmelerdendi. Çalışmanın sonuçta vermesi beklenen önceden tanımlanmış bir ürünü, bu anlamda, kendi dışında bir amacı yoktu. İsterseniz, çalışma yapmış olmak için, yapıldığını söyleyebiliriz. Önemli olan öğrencilerin kendi inisiyatiflerinde bir bilgilenme süreci yaşayarak, kendi doğru ve yanlışlarını yapma istekleriydi: Tarihsel çevrenin ve onun vazgeçilmez öğesi, insanların, yani "kullanıcılar"ın karşısına çıkmak.

Çalışmanın ilk adımı, varolan tarihsel dokunun ayrıntılı biçimde belgelendirilmesi, sorunlarının saptanmasıydı. Bir anket, yâni bir veri toplama çalışması olarak başlayan bu ilişki, giderek, karşılıklı bir bilgilenme sürecine dönüştü: Hem genç mimarlar, hem de Muğlalılar karşılarında bulunan, daha doğrusu hep birlikte içinde bulundukları tarihsel çevreye yepyeni bir gözle bakmaya başladılar. Artık "tarihsel çevre" her iki taraf için de somut bir gerçek hâlini almıştı. Muğla evleri, Saburhane Meydanı, Kahveler, vb. başka deyişle "tarihsel çevre"nin öğelerine artık "Ah, ne güzel!", "Yazık oluyor, niye bakmıyorlar!" vb. tarzında yaklaşmayan 22 mimar çıktı ortaya. "Siz şimdi İstanbul'dan, ta İstanbul'dan kalkıp bu evler için mi geldiniz? Nesi varmış bakalım bu evlerin" diye soranlar, apartmanda oturmak isteyen gençler, öldüğünde cenazesinin apartman merdivenine sığmayacağını düşünüp ayrılmayan yaşlılar da çıktı ortaya; çevrelerini tartışmaya başladılar. Herşey birdenbire önceden düşünülemeyen boyutlara vardı: Bir aylık Muğla çalışması sonunda İstanbul'a dönüldüğünde sergiler açmaya, tartışmalar, toplantılar yapmaya yetip de artan malzeme sağlanmış olduğu görüldü. Muğlalılar ile sözkonusu mimarlar grubunun ilişkileri, burda kesilmedi; Muğla'da da sergi ve gösteriler düzenlendi. İçinde yaşadıkları, hergün önünden geçtikleri, bu nedenle de farkında olmadıkları mimarlık örneklerine Muğlalılar bir de başkalarının gözleriyle baktılar.

1980'de FPI (Fondation Postuniversitaire Internationale) Paris'te Akdeniz ülkelerinde yerel kimliğini korumuş dokuların sorunlarını saptamak ve çözümler önermek amacıyla bir yarışma açtı. İTÜ'lü ekip, yarışmaya Muğla çalışmasıyla katılıp, ilk elemeyi geçen 25 ekip arasında yeraldı. İkinci aşamanın hazırlığı için Muğla'ya gidildiğinde, pek çok Muğla'lı da ekiple birlikte çalışacak kadar sözkonusu sorunu, yâni tarihsel çevrenin yaşatılması sorununu benimsemişti. 1981'de yarışmanın ikinci aşamasını gene İTÜ'lü ekip kazanınca, Muğla Valiliği, projeyle ilgilenip, bir bölümünün uygulanmasını önerdi. Bunun üzerine, ekibin 3 elemanı, birkaç yıl sürecek uygulama için 1982'de Muğla'ya yerleşip, çalışmalara başladılar.

Başta öğrencilerin eğitim sorunlarına alternatif çözümler aramalarıyla başlayan çalışma, zamanla bir tarihsel çevrenin sorunlarını kullanıcılarının benimseyip hep birlikte somut çözümlerin oluşturulmasıyla sonuçlandı. Gerçekleşen uygulama, Muğla tarihsel dokusunun korunmaktan öte yaşatılmasında belki çok önemli bir yer tutmayacaktır (uygulamanın kapsamı nedeniyle), ama sunduğu perspektif hiç de sınırlı değildir. Muğla'da, Kula'da, Mardin'de, yâni ülkenin her yanında aynı anlayışla yapılacak daha pekçok iş var. Yapacak olanlar ise, yalnızca kararlar alacak, konunun uzmanlarına yerveren büyük projeler hazırlayacak "yetkili kurumlar", "merciiler", "makamlar" değil, bu sorunları zaten tartışmaları gereken geleceğin genç mimar adaylarıdır. Tarihsel çevreye sahip çıkmak için ille de yetkili bir kurumda yeralmanın, ille de diplomalı mimar olmanın gerekmediği açıkça ortadadır. Gelecek yıllarda belki de Anıtlar Yüksek Kurulu üyesi olabilecek mimarlık öğrencisi neden şimdiden çevresini sahiplenmez? Temel sorun budur işte. Mimarlık öğrencisi olup da Ayasofya'ya girmeyen, Süleymaniye Külliyesini tanımayan, Şemsi Paşa Camii mimarının Sinan olduğunu bilmeyen gençlerin sayısı hiç de sanıldığı kadar az değildir. Başka deyişle, tarihsel çevreyi oluşturan öğelerle hiçbir tanışıklıkları bulunmadığı halde, kendilerini birer mimar adayı olarak görebilenler eğer 4-5 yıl sonra kalkıp ta "mimar" unvanı alabiliyorlarsa (birdenbire Koca Sinan'ın da mimar olduğu geliyor aklımıza) ne günümüz çevresinden ne de tarihsel çevreden pek umutlu olunabileceğini sanmıyoruz. Tarihsel çevreye doğru bir yaklaşımda bulunabilmesi için bir mimarın güncel çevresine de ilgi duyması zorunludur. Şunu da belirtelim ki, mimar adayı da dahil olmak üzere, hâlâ pekçoğumuzun içinde yaşamını sürdürdüğü çevre, güncel olmaktan çok, bir tarihsel çevre kimliği taşımaktadır. Bu durum, bizim avantajımızdır. Sözgelimi İstanbul'da yaşayan birinin kalkıp ta "tarihsel çevre" görmeye gitmesi gerekmez, tarihsel çevre öğeleri her yanını zaten sarmış bulunmaktadır. İleriki köşede yıkık-dökük duran 18. yüzyıl çeşmesini iki kova suyla yıkayıp, temizlemekten kim alıkoyuyor, ne engelliyor bizi? Neden böyle başlamayalım?..

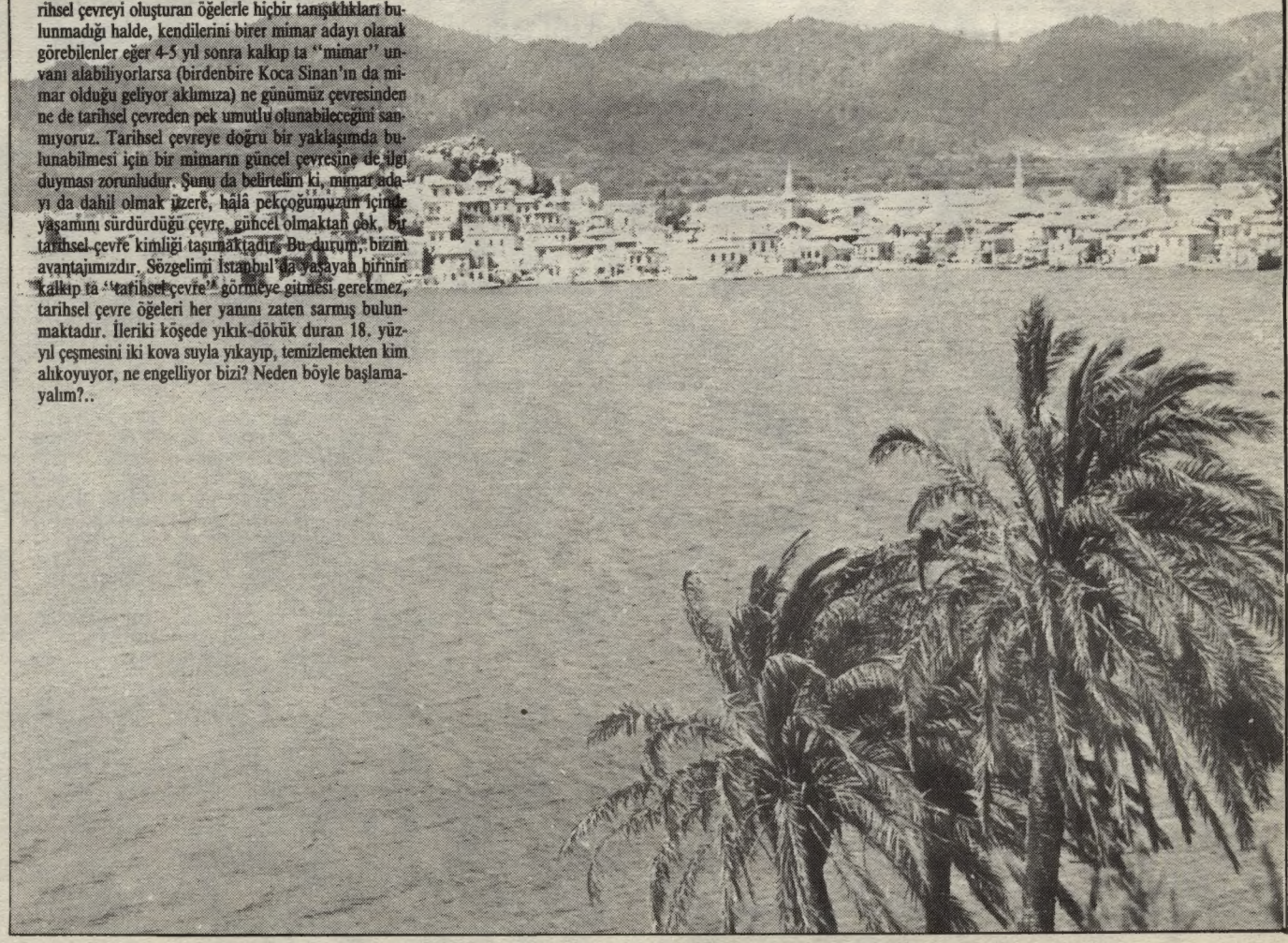

Restorasyon ve sanat yapıtının zaman kavramı

Reşit Soley

Genelde, restorasyon, insan etkinliğinin ürünlerini işler hâle koymaya yönelik bir müdahalenin adıdır.

Bir insan etkinliği olarak iki "an"dan oluşur: Ürünün sanat yapıtı olmasını sağlayan estetik an, ve belli bir zaman ve uzamda gerçekleştirilip, o zaman ve uzam insanının ürün verdiği tarihî an.

Yukardaki genel tanımı, sanat yapıtının "an"ları kavramıyla ilişkiye sokar ve tanımı yinelemeyi denersek: Restorasyon, fiziksel varlığında, estetik ve tarih çift kutupluluğunda, geleceğe yöneliş içindeki sanat yapıtının, tanınmasını metodolojik anıdır. Sanat yapıtının fiziksel varlığı, görüntüsünün sergilenmesi ve geleceği yönelimi ile bilinç tarafından algılanmasını sağlar. Birinci tanımda ortaya konan belli bir yer, zaman kavramı, ikinci tanımdaki yapıtın tanınması kavramı ile karşı karşıya getirilirse, farklı zaman dilimlerinin etkinlikleri olduğu anlaşılır. Bu farklılık, zaman kavramının açıklığa kavuşturulmasını zorunlu kılar. Şöyle ki: sanat yapıtına yapılacak, restorasyon diye adlandırılan müdahale, yukardaki zaman dilimlerinden birisine yapılmış bir etkinlik olacaktır. Yanlış konumdaki müdahale, estetik veya tarihsel anın değer kaybına neden olacaktır. İkinci tanımda duyulan kaygı, gerçekleştirilemediği gibi, tarihsel, estetik bir yanlış yapılmış olacaktır. Sanat yapıtının tarihsel sürecinde üç zaman dilimi vardır. Birincisi, yapıtın sanatçı tarafından tasarlandığı an, ikincisi, yaratım süreci sonuyla, yapıtın bilinç tarafından algılanması arasında yeralan süreçtir. Üçüncüsü ise, yaşayan bilinçte yeraldığı andır.

Birinci zaman dilimi, sanatçının özgürlüğü ve özgünlüğü doğrultusunda müdahalenin olanaksız olduğu andır. Bu dilime yapılan müdahale, hiçbir şekilde restorasyon olarak adlandırılamayacağı gibi, tarihsel ve estetik bir yanlışlığa neden olur. Restorasyon eylemini ikinci zaman dilimi içinde görme çabası, bazı yanılgıları da beraberinde getirir. Bu, sanat yapıtının çift kutupluluğunun yadsınması, yani tarihsellik kavramı ve onun birikimlerinin yokedilmesi anlamına gelir. Özellikle, mimarî ürünlerde —fonksiyon değişimlerinin, getirdiği farklı yorum ve ekler— tarihsel anın verileriyle, estetik anın verileri çok iyi değerlendirilmelidir. Aksi takdirde, tarihsel değeri olan birçok ekin, estetik kaygıyla yok olması, sınırların daha da zorlanmasıyla, işlevin "restauro di fantasia"ya dönüşmesi işten bile değildir. Bu soruna nasıl bir çözüm getirileceğini, "Eleştirisel restorasyon kuramı" şöyle açıklıyor:

"Restorasyon eyleminin iki anı vardır. Eleştirisel an ve yaratıcı an. Birincisi, edilgin, diğeri ise, etkin andır."

Renato Bonelli'ye göre, bu iki an, dialektik bir bağla birbirine bağlıdır. Birincisi koşulları ortaya koyarken diğeri, benimsemesi gereken koşulları belirler.

Kuramın savunucularına göre, restoratör, her şeyden önce eleştirmen olmalıdır. Böylece ikinci tanımda belirttiğimiz, sanat yapıtının tanınması işlevi en ideal gerçekleştirilmiş olur. Aynı zamanta tarih-estetik çift kutupluğuna da en uygun ilişkiyi getirir.

Ne yazık ki, ülkemizde restorasyon dalında lisansüstü öğretim yapan kurumlarda bile restoratörün bu yönü yadsınmakta, eleştirisiz, pratik an çözümlerine gidilmektedir. Bu tip çözümlerin, yukarıda görülen çapraşık ilişkilere ne denli çözüm getireceği ise, büyük bir soru işaretidir. Bugün yapılacak yanlışlar, kültür mirasımızda yeri doldurulamayacak kayıplara neden olacaktır.

Koruma bilincinin yeni yeni taban bulduğu ülkemizde, çabamız, bu bilincin sağlam temellere oturmasını sağlayacak ürünler vermektir.

Projeler

İstanbul'u (7)

Hümeyra Özalp

İstanbul'un yıllardır "geleneksel eğlence merkezi" olarak bilinen bir "Sulukule"si vardır. Hani, kara surlarının Edirnekapı ile Sulukule Kapısı arasında kalan surların paralel olarak yer alan ünlü mahallesi. Yabancı ülkelerden gelen turistlerin ilgisini çektiği kadar, Anadolu'dan İstanbul'a akın edenlerin de görmeden bir türlü ayrılamadıkları, gece yarısından sonra gidip de dansöz seyrettikleri bir Sulukule.

İşte bakanlık yetkilileri de bu otantik havanın bozulmamasından yana. Bozulmamasından yana ama, bugünkü bakımsız mekânların da düzelmesi koşuluyla. İşte bu amaçla hazırlanan proje ile Sulukule evlerinin onarılarak korunması ile dünyanın hemen tüm metropolitenlerinde olduğu gibi İstanbul'da da bir "eğlence-gösteri" merkezi kurulması amaçlanıyor.

Sulukule'de yaşayan ailelerin geleneksel dans ve müzik gösterilerini aynı zamanda kendi "işyerleri" olarak kabul ettikleri evlerinde oda-oda sundukları bilinir. Yaklaşık bir saatliğine kiralanan bu odalarda 3-4 kişilik saz heyeti ile 5-6 kişilik dansöz grubu yer alır. Bazı aileler ise, ev olarak mahallelerinin iç kesimlerindeki yapıları, işyeri olarak da mahallelerinin çevresindeki yapıları kullanır.

İşte bu noktadan hareket edilerek hazırlanan projede yaklaşık 32 evin "Klasik Türk Evi" prensibinden ayrılmadan onarılması ve korunması amaçlanıyor. Evler için cumbalar, özgün mimarî elemanları ve aşı boyaları da öneriliyor.

Gene yaklaşık 200 kişinin bu gösterileri ile yaşamlarını kazandıkları bu evlere "özel müessese belgesi" verilerek kredilendirilmesi de planlanıyor.

EN ÇOK TURİST ÇEKEN YER TÜRKİYE'DE İSTANBUL; İSTANBUL'DA TARİHÎ YARIMADA...

1980 yılında, yeryüzünde 285 milyon kişi uluslararası turizme katıldı... Bu 285 milyon kişi 82.5 milyar dolar harcadı... İstatistikler turizmin dünyada ikinci büyük iş kalemi olduğunu söylüyor...

Gene istatistikler büyük potansiyeline rağmen Türkiye'nin dünya turizmi içindeki yerinin, turist sayısı itibariyle yalnızca yüzde 0.6, turizm geliri itibariyle ise, yüzde 0.5 ve Akdeniz turizmi içindeki payının da yüzde 1 olduğunu söylüyor...

(Rakamlar moralimizi bozmasın)

Türkiye içinde ise, turist sayısı ve turizm geliri açısından en büyük pay İstanbul'un. İstanbul, Türkiye'ye gelen ziyaretçilerin yaklaşık yüzde 80'ini çekiyor...

Rakamlarla açıklamaya devam edersek; İstanbul içinde de en çok turist toplayan yöre Tarihî Yarımada. İstanbul'a gelenlerin yaklaşık yüzde 43'ü Bizans ve Osmanlı uygarlıklarını görmek üzere Tarihî Yarımada'ya, yani Hipodrom-Sultanahmet-Ayasofya-Topkapı- Kapalıçarşı'ya geliyorlar. Boğaziçi, ikinci sırayı alıyor, Asya turu, İstanbul Geceleri (Kervansaray-Tarabya-Galata Kulesi) ile Haliç Turu (Kariye-tekfur Sarayı- Surlar- Eyüp- Piyerloti) bunları izliyor.

İstanbul'un bu en önemli turist çekim merkezi olan Tarihî Yarımada da elbette pek çok projeye konu oldu. Bundan sonra da olacak.

Kültür ve Turizm Bakanlığı, İstanbul Belediyesi ile Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından başlatılan ve bir bölümü sonuçlandırılan projelerin arasında Sultanahmet Meydanı yayalaştırma projesi, Bab-ı Hümayun yayalaştırma projesi, Arasta projesi yer almakta.

Devam etmekte olan ve yeni ele alınan konular arasında Tarihî Yarımada bu yıl da öncelik kazanmakta. Bunlar arasında örneğin Sultanahmet Meydanı için 48 milyon 437 bin 808, Arkeoloji Müzesi çevre düzenlemesi için 1 milyon 509 bin, Kapalıçarşı Sandal Bedesteni için 8 milyon 484 bin 202 lira harcanması öngörülüyor.

İstanbul'un geçmişini yansıtan izlerin en yoğun bir biçimde ortaya çıktığı, hem Bizans hem de Osmanlı uygarlıklarının kalıntılarının iç içe yer aldığı Tarihî Yarımada'nın bir diğer özelliği ise, Süleymaniye, Zeyrek ve Ayasofya'da yoğunlaşan, **"ayakta ve restore edilebilir"** nitelikteki ahşap yapılar.

"Ayasofya Soğukçeşme Sokağı Koruma ve Geliştirme Projesi" adı altında toplanan bu çalışma 314 ahşap yapıyı içeriyor.

Tarihî Yarımada içinde özellikle ele alınan ve Sultanahmet ile Kapalıçarşı gibi kamuoyunda sıkça sözü edilen bu projelerin yanı sıra, kâğıt üzerinde çalışmaları tamamlanmış fakat uzun vadede düşünülen pek çok konu var. İşte bunlardan biri de Hazreti Muhammed'in Sancaktarı Eyyüp-ül-Ensari'nin araştırmalar sonucu bulunan mezarı etrafında gelişen Eyüp semti.

ŞEHİR, TARİH, KÜLTÜR

Kitabının giriş bölümünde tarihsel kalıntıların insanlığın dünü ve bugünü arasında ortak bir bağ olduğunu söyleyen Jean Ebersolt, Constantinople adlı kitabında (*) kuruluşundan bu yana çeşitli kültür evreleri gösteren İstanbul'un Bizans dönemi dinsel yapılarını inceliyor, analojilerle yazılı kaynaklara da başvurarak, tarihine ve sosyal/dinsel dokusuna değiniyor. Ayasofya'yı, Aya Nikolas Kilisesi'ni, Ermiş Pierre Kilisesi'ni, yalnızca birçok kutsal eşyanın değil, kutsal emanetlerin de saklandığı yuvarlak küçük bir yapı olan Skevophylakion'u ve Göksel Barış'a adanan Aya İrini'yi irdeledikten sonra, saraylara geçiyor. Basileus, Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sayıldığından konutu da kutsal kabul ediliyor, kutsal değere sahip birçok eşya burada saklanıyor. Büyük Saray çevresindeki imparator kiliseleri de (capellae imperatoris) çeşitli kutsal eşyaları içeriyor. Yazar, Justinianus'un 532 yılında çıkan Nika ayaklanmasında yanan sarayının girişini yenilerken dinsel kökenli bu sanatın gelişmesini güdülediğini, sarayını heykeller ve ikonlarla dolu gerçek bir müze haline getirdiğini anlatıyor; 30. sayfada da ... 1200 yılına doğru imparatorların konutu kutsal eşyaların saklandığı bir yer olmuştu. İmparatorlar dinsel saygınlığı olan bu emanetlerin korunması altında doğarlar, yaşarlar ve ölürlerdi..." diyerek dinle sanat arasındaki bağlantıyı pekiştiriyor.

Ebersolt, dinsel yapıları tanımlarken yalnızca biçimlerini ve mimarî gelenekleri anlatmakla kalmayarak araya ilginç öyküler de serpiştiriyor. Örneğin, Meryem'in Ürdün'de Gethsemane Kilisesi'nden getirtilen kefeninin (entaphia spargana) saklanması için İmparator Marsianus'un (450-457) karısı Pulcherie'nin yaptırdığı Blakhernae Kilisesi'nden söz ederken Bizanslıların bu kefeni nasıl elde ettiklerini de anlatıyor.

Kitabın altıncı ve dokuzuncu bölümlerinde Meryem'in ve başka Ermişlerin adına yapılan çeşitli kutsal yerler, manastırlar, kiliseler, ayazmalar, ayrıca ikonlar v.b. tarihleri ve öyküleriyle birlikte ele alınıyor. İmparatorun yönetimindeki dinsel törenden sonra Mavilerle Yeşillere verilen geleneksel yemek anlatılıyor; Forum'da yılda üç kez kutlanan dinsel günlerde İmparatorun, Konstantin Sütununun önündeki vaaz kürsüsünden halka hitap etmesinden sözediliyor. Yüzyıllardır sürdürülen geleneğin yansıması olarak, Bizanslılar, tinsel hayatın tohumlarını atan ermişlerden kalma kutsal emanetlerin hastalandıklarında kendilerini iyileştirdiğine inanıyorlar. Bu kutsal emanetlerin korunması için birçok kilise yapılıyor, üstelik Blakhernae Kilisesi hastaların para vermeden bakıldıkları bir sağlık ocağı karakteri de kazanıyor. Bunların yanı sıra, kutsal emanetlerin şehri düşmana karşı savunduğuna da inanılıyor (Sayfa 106).

Haçlıların kutsal emanetleri 1204 yılında yağmalamalarına karşın İstanbul, 14. ve 15. yüzyıllarda da kutsal niteliğini sürdürüyor; çeşitli yerlerden gelen kişilerce ziyaret ediliyor. İstanbul'u 14. yüzyılın başında ziyaret eden Christophore Buondelmonti, İsa'nın giysilerinin (ta himatia), sopasının (ho chalamos), süngerinin (ho spoggos), mızrağının (he logche), kevgir yapraklarından tacının (ho achanthos stephanos) ve sakalının kıllarının (ai apo tou pogonos triches) Petra Manastırı'nda korunduğunu görüyor. Çeşitli kutsal emanetlerin Avrupa ülkelerine götürülmesi bu tarihten sonra da sürdürülüyor.

Ebersolt, Bizans'ın Batı kültürünü ve sanatını Ortaçağ'dan başlayarak derinden etkilediği savını ileri sürüyor: Batılı sanatçıları Bizans sanatı özendiriyor. Batının sanat okulları Doğudan gelen örneklerden esinlenerek bu sanatı uyarlıyor ve en yetkin durumuna İstanbul'da erişen Bizans sanatının özgünlüğünden kaynaklanan eserler oluşturuyorlar.

Nur Nirven

(*) EBERSOLT J., Constantinople Recueil d'études, d'archéologie et d'histoire, Paris, 1951.

Profil

Guillaume de Jerphanion

(1877 Lyon - 1948 Roma)
Fransız arkeolog ve sanat tarihi uzmanı *de Jerphanion,* Doğu'da Hıristiyan sanatı üzerine çalışmalar yaptı. Bu amaçla Filistin ve Kapadokya'da araştırmalarda bulundu. Anadolu'ya ilk kez 19-28 Ağustos 1907 tarihleri arasında geldi. İkinci gelişinde yanında *Ernest Mamboury* de vardı (20 Ağustos - 15 Eylül 1912). Bu seyahatinden sonra, ayrıntılı bir kitap yazdı. Kitapta Kapadokya'daki kayaların içine oyulmuş kiliselerden başka Selçuklulardan kalma eserlere de yer verdi. *Les Eglises Rupesteres de Cappadoce* (Kapadokya'daki Kiliseler) adlı kitabı 1913-1914 yıllarında basıldı ve geniş ilgi uyandırdı. Bu kitap hâlâ önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır.

Bir kitap

"XVIII. Asırda İstanbul"

Eremya Çelebi Kömürcüyan'ın XIII. yüzyıl İstanbul'unu anlatan eserinin bir devamı olarak değerlendireceğimiz İncicyan'ın "XVIII. Asırda İstanbul" S. Akontz ile birlikte yazdığı 11 ciltlik "Dünya Coğrafyası" adlı yapıtın beşinci cildi ve "İstanbul Tarihi"nin yarısını kapsamaktadır. İstanbul Fetih Cemiyeti'nin yayınladığı eseri Hrand D.Andreasyan dilimize çevirmiştir. Venedik Mıkhitaryan Manastırı'nda yetişmiş olan yazar aslen İstanbulludur ve bu şehire olan bağlılığını "İstanbul Sayfiyeleri" adında başka bir eseri kaleme almakla kanıtlamıştır. "XVIII. Asırda İstanbul"da şehrin adı, nüfusu, cemaatleri, o güne kadar tanık olduğu âfetleri, eski eserleri, yapıları, Boğaziçi kıyılarındaki köylerle ilgili bilgi ve tarihçeleri verilmekte. İncicyan 1758-1833 yılları arasında yaşamıştır.

İncicyan'ın "İstanbul Sayfileri" de dilimize çevrilmiş, ancak henüz yayımlanmamıştır. Orhan Duru'nun bütünüyle elden geçirdiği bu metin yakında Ada yayınlarından çıkacaktır. İncicyan'ı dilimize aktaran Hrand D. Andreasyan'ın yaptığı pek çok çevirinin İstanbul Üniversitesi yayınlarından çıkmış olduğunu da bu arada hatırlatalım.

Şehir anahtarları

Şapel

Latince *cappa,* başlık kelimesinden (Fr. chapelle) gelen terim, küçük kilise anlamında kullanılıyor. Eskiden, vaftiz yeri ve mezarlığı olmayan, kutsal kalıntıların veya manastır, kilise, şato ve şehirlere ait değerli eşyanın muhafaza edildiği küçük kilise veya oratoryum anlamında kullanılırdı. Bir mesken veya eğitim kurumundaki ibadet yeri anlamına da kullanılmaktadır. Bugün, çoğunlukla kilise veya manastır kilisesinden farklı bir mihrabı olan dinî yapı anlamına gelmektedir.

Meydan Larousse

Gece ve Işık II

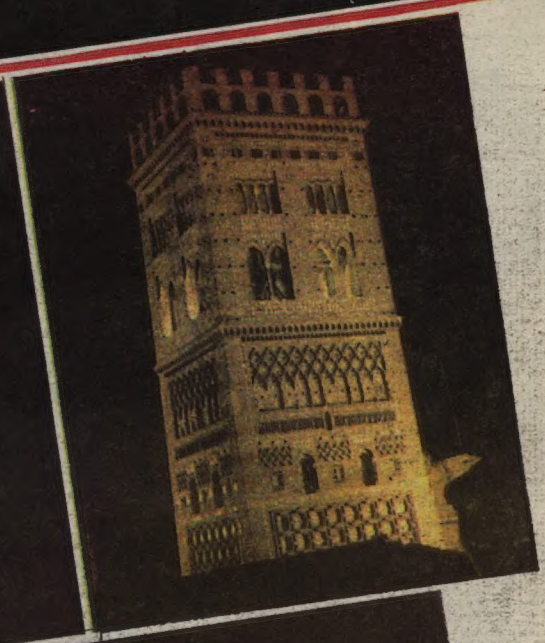

Biricik olma özelliğini taşımasına karşın İstanbul'un, dünyanın en kötü aydınlatılmış şehirlerinden biri olduğu tartışma götürmez. Bir ölçüde Topkapı'nın ve Rumelihisarı'nın aydınlatılması biçimi "ehveni şer" olarak değerlendirilebilir belki, ama şehrin geri kalan bölümleri koyu bir karanlığa terkedilir geceleri. Turizm alanında olağanüstü başarı göstermiş İspanya'da, belediyelerin şehirlerin aydınlatılmasına ayırdıkları bütçe küçümsenecek gibi değildir. İster Madrid ya da Barcelona'ya gidin, ister Sevilla ya da Toledo gibi daha küçük merkezlere, tarihî çevrenin daha gün kavuşmadan ışığa kavuşturulduğunu, anıtsal değerdeki yapıların yumuşak, ölçülü bir uyumla değerlendirildiğini görürsünüz. Burada, üçü İspanya'dan olmak üzere, birkaç örnek üzerinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ışıklandırmanın ne denli büyük bir estetik önem taşıdığını göstermeye çalıştık. Şimdi şunu düşünebiliriz: İstanbul'u harika "üst geçitler"le "süsleyen" özel kuruluşlardan birkaçı Süleymaniye Camii'ni ya da Kız Kulesi'ni, Beylerbeyi Sarayı'nı ya da Barbaros Türbesi'ni geceleri ışıkla buluştursalar, daha kalıcı bir yankı bırakmazlar mı?